

PARTIZANSKA DJELOVANJA U AKVATORIJUMU BOKOKOTORSKOG ZALIVA (PODRUČJE MK KP HERCEG-NOVI) U VRIJEME ITALIJANSKE OKUPACIJE

Od italijanske okupacije Boke kotorske, 17. aprila 1941. godine, pa sve do kapitulacije Italije, 9. septembra 1943. godine, okupator je koristio akvatorijum Bokokotorskog zaliva da bi iz njega mogao uticati na tok zbivanja na kopnu, posebno u vrijeme djelovanja, u ovom regionu, Orjenskog NOP bataljona.¹ Kao zemlja sa velikom pomorskom tradicijom i značajnim mornaričkim vojnim efektivima Italijani su koristili Zaliv na efikasan način što je naročito došlo do izražaja s obzirom na činjenicu da im se partizani nijesu mogli suprotstaviti, na isti način, u vodama Zaliva. Istina, bilo je pokušaja da se izvrše neke diverzije, posebno na krstaricu »Bari« i objekte na kopnu. Međutim, ovo, iako je dalo odlične rezultate, nije moglo bitno uticati na fašističku vojnu silu u Bokokotorskom zalivu.

Fašisti su u vodama Zaliva držali značajne vojne efektive koji su bili u nadležnosti Pomorske komande u Tivtu, kojom je zapovijedao admiral Bobieze dok je u Kumboru bila Sto osamdeset treća eskadrila RML hidroaviona.² Kada je izbio ustanak ovdje su stigle nove veće mornaričke jedinice a naši brodovi, koji su se zatekli ovdje, poslije kapitulacije stare Jugoslavije, korišteni su kao zatvori. Pojačanja jedinicama, koje su bile na području gdje je izbio ustanak, stizala su, uglavnom, brodovima. Tokom rata u Boki, na području Dobrote, u neposrednoj blizini Kotora, bio je sabirni centar odakle su jedinice odlazile na razna ratišta.

¹ S obzirom da su o italijanskoj okupaciji u Boki, odnosno na području Mjesnog komiteta KP Herceg-Novi podrobno pisali dr Dušan Živković u knjizi: »Boka Kotorska i Paštrovići u narodnooslobodilačkoj borbi« i Marija Crnić i Velimir Radović u knjizi »Orjenski partizanski bataljon« u ovom radu ćemo se baviti samo djelovanjem na moru. Radi lakšeg praćenja toka događaja preporučujemo čitaocu da pročita i dvije naprijed citirane knjige.

² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIII, knjiga I.

Okupatorima je, dakle, Bokokotorski zaliv bio strateški veoma značajan zbog čega su činili sve da »smire« situaciju u njemu ne birajući sredstva, metode borbe i ne štedeći vlastite snage.

Međutim, i pored svih preduzetih mjera ovdje su se događaji odvijali drugačije, nego što su to fašisti vjerovali i očekivali posebno u dijelu akvatorijuma koji je bio na području Mjesnog komiteta KPJ Herceg-Novi.

Okupatori i partizanski štabovi shvatili su u samom početku presudni značaj korištenja voda Zaliva i potencijala koji su se nalazili u njemu ili u priobalnom pojasu. U ovoj borbi Italijani su imali snagu, silu i vlast dok su komunisti imali uza sebe narod, vještinu, odvažnost, snalažljivost i umješnost rukovođenja otporom u izuzetno teškim uslovima.

Mjesni komitet KPJ Herceg-Novi, Ratni komitet i Stab Orjenskog bataljona, koji su u pripremama za ustanak i kasnije postupali po direktivama Pokrajinskog komiteta KP za Crnu Goru, Boku i Sandžak, Okružnog komiteta KP Nikšić i Štaba Nikšićkog partizanskog odreda, u čijem je sastavu bio Orjenski bataljon, samoinicijativno su odlučili da koriste Zaliv za akcije protiv okupatora praktično još prije nego što je počeo oružani ustanak. Zapravo, među prvima na području Jadrana, počeli su organizovano djelovati u akvatorijumu Zaliva a Mornarički vod iz Baošića bio je jedna od prvih organizovanih pomorskih partizanskih jedinica kod nas. Taktika ratovanja bila je prilagođena objektivnim mogućnostima.³

Očito je da se partizanske jedinice nijesu mogle na moru upustiti u borbe sa italijanskim snagama, što znači da nijesu direktno doprinijele uništenju vojne sile neprijatelja na moru. Ipak, rezultati su bili vidljivi. Da bi ovu partizansku aktivnost sveli u skromne okvire, fašisti su ovdje morali držati značajne vojne efekte i time oslabiti druga ratišta.

Uvidom u italijanska dokumenta da se zaključiti da oni nijesu ni znali za mnoge vidove partizanskog djelovanja niti su ih pažljivo proučavali. Štaviše uočljivo je da sve do okupacije nijesu došli do saznanja da se na moru odvija opštenarodni oružani otpor.

Partizanske aktivnosti na moru sastojale su se od mnoštva »sitnih dještava«, koja, posmatrana izolovano, možda, ne zaslužuju posebnu pažnju historičara. Međutim, kada se ona sabere i sistematizuju, onda se dobija druga slika. Te djelatnosti nijesu bile velike po svojoj spektakularnosti. Nije bilo borbe brodova, desantnih prepada, osvajanja luka, avionskih i drugih »obračuna«.

Ovdje je rađeno ono što je bilo moguće i što je doprinijelo značajnim pobjedama Orjenskog bataljona i ostalih ustaničkih sna-

³ Zbog nepotpunosti izvora izneseni podaci u ovom radu ne predstavljaju cjelokupnu aktivnost partizana u Zalivu za vrijeme italijanske okupacije.

ga u zaleđu Boke kotorske. Sabotaže u remontanim bazama, diverzije većih razmjera, »krađe« čamaca, oružja, municije i opreme, snabdijevanje partizanske vojske, organizovanje snabdijevačkih, obavještajnih i kurirskih kanala morem sabrani znače kvalitet koji je bitno uticao na operativno rasuđivanje i postupke neprijatelja.

Upravo ova naizgled sitna dještva bila su razlog za zabrinutost Italijana. Često su razmišljali kako da spriječe akcije partizana u vodama pod njihovom komandom. Tako su, između ostalog, napisali i Uputstva za suzbijanje partizanske aktivnosti na moru i preduzeli mjere kako da se osiguraju od diverzija. Na njihovu žalost one su se ipak dešavale. Za uspješno izvršavanje zadataka na moru, i u obalnom pojasu, Italijani su stalno dovlačili nove jedinice. Vrlo često su iz Kotora upućivani zahtjevi da se ovaj region vojnički ojača. Uplovljavale su ovdje i neprijateljske krstarice u vrijeme kada je svaka od njih značila mnogo u borbi protiv Engleza i ostalih zemalja antihitlerovske koalicije na morskim prostranstvima gdje Italijanima nije išlo prema vlastitim očekivanjima. Akcije u Zalivu su, uz to, i dragocjena pomoć borcima Orjenskog bataljona i drugih jedinica i one su bile nerazdvojni dio opšte borbe protiv okupatora.

Djelovanje na moru u akvatorijumu Zaliva, u nadležnosti Mjesnog komiteta KPJ Herceg-Novi, može se podijeliti u tri vremenska perioda:

— od aprilskog rata 1941. godine do kraja maja 1942. godine kada je došlo do slabljenja ustanka,

— od juna 1942. godine do kapitulacije Italije septembra 1943. godine u kojem vremenu su partizanska dještva bila svedena na najmanju moguću mjeru, i

— od njemačke okupacije, polovinom septembra 1943. godine, do oslobođenja, oktobra odnosno novembra 1944. godine.

U ovom radu zadržaćemo se samo na događajima koji su se zbili u vrijeme italijanske okupacije.

APRILSKI RAT I ITALIJANSKA OKUPACIJA BOKE KOTORSKE

Boka kotorska tokom istorije bila je zbog svoga položaja i konfiguracije terena vrlo zanimljiva za mnoge osvajače. Njen značaj je rastao uporedo sa razvojem naoružanja. Što je ovo postojalo ubojitije i efikasnije u Bokokotorskom zalivu bilo je sve više brodova koji su ovdje uvijek bili bezbijedni. Da bi se Zaliv što bolje branio, u slučaju pokušaja njegovog osvajanja, još polovinom prošlog vijeka Austro-Ugarska je počela izgradnju čitavog niza utvrđenja a između dva rata postavljeni su sistemi protivpodmorničkih prepreka i morskog zaprečavanja ulaska u Bokokotorski zaliv, na području HercegNovskog zaliva.

Kako su za vrijeme Austro-Ugarske Boka i Pula bile glavne ratne luke, a između dva rata u Boki se nalazio najveći broj bro-

dova kraljevske ratne mornarice, ovdje je bio niz vojnih ustanova i baza kao što su: Pomorski arsenal u Tivtu, Mašinska škola u Kumboru, Treća hidroplanska komanda u Đenovićima, Vojna bolnica u Meljinama, Artiljerijski zavod u Lepetanima kao i druga važnija postrojenja i skladišta.⁴

Otkud sve veći interes neprijatelja za Bokokotorski zaliv, posebno Hercegnovski i Tivatski? Prije svega zbog bezbjednosti u njemu, jer, u prošlosti, bilo je moguće braniti tvrđavskim baterijama sa Arze, Kobile i Mamule ulazak čak i većih pomorskih snaga, a uz to visoke planine nijesu dozvoljavale avionima da sigurno napadaju ovdje stacionirane jedinice.⁵

Inače, Bokokotorski zaliv sačinjavaju četiri veća zaliva: Hercegnovski, Tivatski, Risanski i Kotorski zaliv, ukupne površine 86 kilometara kvadratnih, srednje dubine 27 metara.⁶ Ne treba zaboraviti ni činjenicu da je on povoljno lociran, jer se nalazi u blizini Otrantskih vrata koja su »prozor« za Sredozemno more.

Pred aprilski rat 1941. godine Boka kotorska je bila najvažnija ratna baza kraljevske ratne mornarice Jugoslavije u kojoj je bilo smješteno oko 80 odsto Flote. Baš zbog ovoga, izuzetno velikog strategijskog značaja Zaliva, prilikom planiranja napada na Jugoslaviju, italijanski i njemački generali naročitu pažnju su posvetili djestvima protiv baza u Boki, a u italijanskom planu napada na Jugoslaviju Vrhovna komanda je smatrala posebno značajne operacije protiv baza u Boki. Predlog za koordinaciju njemačkih i italijanskih operacija, na osnovu kojega su se i odvijale akcije u aprilskom ratu, naročito insistira, na zadatku neutralisanja pomorskih snaga u Boki.⁷

Obavještajne službe Italije i Njemačke, u to vrijeme, posebnu pažnju posvećuju baš zbivanjima u Boki. U OVRI ima posebno odjeljenje koje se bavi sređivanjem i sistematizovanjem obavještajnih podataka dobijenih iz ovog regiona. Postoje i podaci da su Nijemci, neposredno pred rat, u Boku ubacili nekoliko članova diverzantsko-špijunske grupe »JUPITER« koja je tokom rata uspješno djelovala. Za ABWER i OVRU Boka je bila vrlo značajno područje.⁸

Kada su 17. aprila Boku kotorsku okupirale motorizovane jedinice 17. armijskog korpusa — Devete armije — u čijem su sastavu bile divizije »Messina«, »Centauro« i »Marche«, fašisti su vjerovali da je čitavo ovo područje postalo vječno njihovo. Međutim, bio je to »račun bez krčmara«.

Čim su okupirali Boku kotorsku, Italijani su počeli organizovati svoju vlast. Prva institucija okupatora koja je formirana još

⁴ Velimir Radović i Marija Crnić: »Orjenski partizanski bataljon«.

⁵ Tomislav Grgurević: »Boka aprila 1941.«

⁶ Predrag Kovačević: »Istorija bokljskog pomorstva«.

⁷ Velimir Terzić: »Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.«

⁸ Tomislav Grgurević: »Boka aprila 1941.«

krajem aprila bila je VOJNO POMORSKA KOMANDA DALMACIJE⁹ (Comando militare marittimo della Dalmazia). Njeno sjedište je bilo u Splitu a nadležnost se prostirala na čitavo područje Dalmacije. Ona je bila najjača pomorska komanda na istočnoj obali Jadrana. Imala je u svojoj nadležnosti sedam mornaričkih komandi od kojih je jedna bila u Tivtu, koja je bila nadležna za čitavo područje Boke kotorske.¹⁰ Ova komanda je imala dvije komande vojno-pomorskih sektora (Comando di settore militare marittimo) u Sibeniku i Kotoru. Zadatak one u Kotoru bio je da zaplijeni jugoslovenske brodove, koji su bili na području Boke, obezbijedi preduzimanje trgovačkih brodova, nadzire obalu i ukloni prepreke koje otežavaju saobraćaj.¹¹ U Boki je to konkretno značilo: preduzeti oko 15 ratnih brodova, šest trgovačkih brodova, od kojih su neki bili oštećeni italijanskim bombardovanjem, jedan broj manjih plovnih jedinica, ukloniti protivpodmorničke prepreke, protivtorpedna i minska zaprečenja i očistiti minska polja u blizini rta Oštro kao i na nekim drugim mjestima ali u znatno manjem obimu.

Kraljevskim dekretom od 20. maja 1941. godine Italija je anektirala Boku kotorsku, koja je skupa sa područjem Splita i Zadra sačinjavala Guvernerat za Dalmaciju (GUVERNATORATO DELLA DALMAZIA).¹² Guverner je bio dr Đuzepe Bastanini, jedan od prvaka fašističke stranke. Sjedište provincije bilo je u Kotoru, a ona je obuhvatala površinu 547 kilometara kvadratnih na kojoj je živjelo 33 800 stanovnika.¹³ Za kontrolu pomorskog saobraćaja osnovali su pristanišnu miliciju čiji je zadatak bio, između ostalog, i suzbijanje eventualnih subverzivnih djelatnosti.

Italijanski kralj svojim dekretom od 7. juna 1941. godine o nadležnosti guvernera Dalmacije, na predlog Musolinija, osnovao je okružna područja pokrajina Zadar, Split i Kotor u kojima je upravnu, ekonomsku i uredovnu vlast vršio namjesnik za Dalmaciju.¹⁴

Italijani su, u prvim mjesecima okupacije, ovdje imali značajne pomorske snage koje su osjetno pojačane poslije izbijanja ustanka. Najveći broj ovih jedinica bio je stacioniran u Tivtu i na Hercegnovskoj rivijeri. U Tivtu su se nalazila tri ratna broda, a povremeno i više, zavisno od potrebe, desetak brzih naoružanih patrolnih čamaca i bataljona pomorske pješadije. Komandant Pomorske komande u Tivtu, nadležne za čitavo područje provincije, bio je admiral Bobieze. U Kumboru se nalazila 183. eskadrila RML, u kojoj se broj avona mijenjao.¹⁵ Sama činjenica da se na čelu ko-

⁹ Jovan Vasiljević: »Mornarica NOV«.

¹⁰ Jovan Vasiljević: »Mornarica NOV«.

¹¹ Jovan Vasiljević: »Mornarica NOV«.

¹² Dr Radoje Pajović: »Oslobodilački rat i revolucija u Crnoj Gori«.

¹³ Jovan Vasiljević: »Mornarica NOV«.

¹⁴ Zbornik dokumenata..., tom XIII, knjiga I.

¹⁵ Zbornik dokumenata..., tom XIII, knjiga I.

mande nalazio admiral govori koliku su pažnju Italijani poklanjali pomorskim snagama na ovom području.

Ovim snagama fašisti su vršili kontrolu akvatorijuma Zaliva kao i dijela Jadrana, posebno obuhvatajući izviđanja protiv engleskih podmornica u čemu su naročito aktivni bili avioni iz sastava 183. eskadrile. Italijani su za ove akcije, kada je trebalo, koristili i pomoćne brodove koji su se nalazili u Kumboru, Đenovičima ili Pomorskom arsenalu u Tivtu. Broj pomorskih jedinica posebno se povećavao u kriznim danima, naročito poslije početka ustanka, kada je ovdje bilo čak i nekoliko većih ratnih brodova.

U Boki su se nalazile i mnoge kopnene jedinice: 94. pješadijska divizija, bataljon karabinjera, bataljon finansasa, skvadron fašista i artiljerijske posade kao i jedinice naročite namjene. Nešto kasnije, kada je došlo do rasplamsavanja ustanka, dolazile su i druge jedinice kao što su dijelovi divizija: »Messina«, »Taro«, »Emilia« i »Marche«. U Igalu je bilo sjedište obavještajne službe.¹⁶ Italijansko ministarstvo rata, svojim naređenjem od 28. maja 1941. godine, dalo je posebno ovlaštenje centrima CSSIM (Contra Spionaggio Informazioni Militari) po kojima su od tada bili direktno podređeni ministarstvu rata, te su imali pravo »preduzimanja inicijative u pogledu hapšenja i pritvaranja, čak i kao mjeru predostrožnosti, onih lica koja su kriva ili na koja se s razlogom sumnja da vrše službu protiv nas«.¹⁷

DJELOVANJE KPJ U MORNARIČKIM JEDINICAMA I POMORSKIM USTANOVAMA DO IZBIJANJA USTANKA

Za okupatora je Zaliv bio, tokom čitavog rata, pun opasnosti a more u njemu nije nikada bilo mirno za osvajača. Bogate revolucionarne tradicije naroda ovog kraja, gdje su se prve socijalističke ideje počele razvijati još početkom ovog vijeka, bile su pokretačka snaga. Ovdje je izbio 1. februara 1918. godine ustanak mornara u Boki protiv Austro-Ugarske u kojem je učestvovalo oko 6.000 mornara sa austrougarske flote i radnika baza na kopnu.¹⁸

Između dva rata Partija je posvećivala odgovarajuću pažnju djelovanju na brodovima ratne mornarice kao i njenim bazama na kopnu. Na podmorničkoj flotili, razaraču »Dubrovnik«, krstarici »Dalmacija«, remorkeru »Spasilac« i pomoćnom brodu »Sitnica« djelovali su marksistički kružoci.¹⁹ Februara 1937. godine obavještajna služba ratne mornarice uspjela je da otkrije jednu grupu komunista. Do hapšenja je došlo kada je izbila pobuna na krstarici »Dalmacija«.²⁰

¹⁶ Marija Crnić i Velimir Radović: »Orjenski partizanski bataljon«.

¹⁷ Zbornik dokumenata ..., tom XIII, knjiga 1.

¹⁸ Bernard Stulli: »Revolucionarni pokreti mornara 1918.«

¹⁹ Tomislav Grgurević: »Razarač »Zagreb«.«

²⁰ Kažimir Pribilović: »Revolucionarna kretanja u bivšoj ratnoj mornarici.«

Mjesni komitet KPJ Kotor, tada nadležan za čitavo područje Boke kotorske i Budve, posebnu pažnju, naročito poslije dolaska druga Tita na čelo Partije i održavanja VIII pokrajinske konferencije na Zabljaku, posvetio je djelovanju u vojsci. Za saradnju sa komunistima na brodovima i uopšte u vojsci bio je zadužen Vlado Abramović. Na sastanku ovog foruma raspravljalo se o zadacima Partije među mornarima. Međutim, zbog konspirativnosti, nije se analiziralo izvršavanje zadataka. Član Mjesnog komiteta KPJ Kotor odgovoran za rad u vojsci bio je direktno vezan za lice u Okružnom komitetu.²¹

Tokom aprilskog rata Partija u Boki je brzo shvatila da je rat izgubljen. Djelovala je pribrano. Nije se izgubila u opštoj panici i nacionalnoj tragediji. Znala je šta hoće i svoje direktive prenijela je članovima i simpatizerima. Dva su posla dobila prioritet: uništiti šta više onoga što se ne može odnijeti i skupiti najveće moguće količine oružja, municije, opreme i ostalih materijala nužnih za borbe koje su se očekivale.

Međutim, kada je u pitanju ponašanje komunista na brodovima, kojih je na njima bilo malo, važile su iste direktive kao i za ostale rodove vojske. Partija nije bila sagledala specifičnosti djelovanja u mornarici i prema tome prilagodila taktiku. Naime, bile su date direktive o oštećenju, ali ne i o uništenju brodova zbog čega su mnoge plovne jedinice bile predate praktično neoštećene neprijatelju što nije bila namjera Partije. Ovo je svakako razlog što komunisti nijesu potopili niti jedan brod.²² Iz istog razloga ostale su pošteđene i vojne instalacije duž Hercegnovske rivijere: u Meljinama, Školi za podvodna oružja, Mašinskoj školi, Pristanu i na drugim mjestima gdje su bili vojni objekti.

Posao prikupljanja oružja i municije obavljen je vrlo kvalitetno i savjesno. Još tokom rata otpočelo je skupljanje oružja i opreme koje je ubrzano u danima okupacije. Napuštajući brodove, vojne baze i instalacije u Zalivu, vojnici su nosili lako naoružanje. Dio onoga što se nije moglo ponijeti sa brodova to se topilo u more ali se nije radilo nasumice. Pozicije su bile tačno obilježene. Ovo se naročito odnosi na mjesta duž Hercegnovske rivijere, naročito Baošice, Đenoviće, Bijelu, Zeleniku i Meljine. Kasnije je dosta toga oružja pronađeno, očišćeno i potom korišteno u borbi protiv neprijatelja.²³

Cim je bilo jasno da je kapitulacija neminovna, Mjesni komitet KPJ Kotor, tada nadležan za čitavu Boku kotorsku, dao je

²¹ Mato Petrović: «Aktivnost Partije vezane za djelovanje u mornarici» (Rukopis kod autora.)

²² Istina dignut je u vazduh razarač «Zagreb» ali su to uradila dvojica oficira samoinicijativno.

²³ Vido Cvjetković: «Sjećanja na ratne dane u Boki».

direktivu svojim članovima: oštetiti neprijateljske objekte, oružja i oruđa i sakupiti što više oružja, municije i opreme.

Mi ćemo se ovdje zadržati samo na akcijama sakupljanja oružja na brodovima i u pomorskim bazama. Iako nema dovoljno podataka o tome koliko je oružja »sklonjeno« sa brodova, sigurno je da su mnogi komunisti i rodoljubi odnosili oružje svojim kućama. Bilo ih je koji su iz Boke odlazili čak u srednju Dalmaciju i tom prilikom se u čamcu našlo mjesta za municiju, oružje i opremu.²⁴ I komunisti iz Boke su napuštali brodove čamcima i uzimali oružje.²⁵

Velike količine oružja su odnesene iz vojnih baza na području HercegNovskog zaliva, posebno iz Meljina, Đenovića i Kumbora kao i sa brodova koji su ovdje bili na sidru ili vezu. Ovo se naročito odnosi na krstaricu »Dalmacija«, koja je bila na Pijavici, te na brodove koje je doveo u Boku, bježeći ispred ustaša, kapetan bojnog broda Ivan Kern.²⁶

Sa brodova koji su bili u Kumboru skidano je oružje. Nešto naoružanja skinuto je sa »Durmitora« i »Kajmakčalana« neposredno prije nego što su otplovili iz Boke kotorske u susret saveznicima.²⁷ Ovdje su bile i dvije torpiljark »Dinara« i »Triglav« sa kojih je skinuto dosta lakog naoružanja.

Kada su u pitanju objekti, plovni ili kopneni, na području HercegNovskog zaliva, nije bilo moguće na vrijeme iznijeti sve oružje, zato je bilo dosta slučajeva da je bacano u more na određenim pozicijama i kasnije pomoću magneta ili ronjenjem vađeno u čemu su se istakli baošićki ribari. Oni su dovodili i svoje živote u pitanje jer su počeli sa »kupanjem« još krajem aprila, kada je more bilo hladno. Kako se ronilo na prilične dubine opasnosti od raznih oboljenja su se povećavale.²⁸ Rezultat ove akcije bio je odličan: samo u Baošićima sakupljeno je oko 80 pušaka, 7—8 puškomitraljeza i veća količina municije, posebno bombi.

Partija u Boki se organizovano pripremala za ustanak. Krajem juna, poslije napada Njemačke na SSSR, Mjesni komitet KPJ Kotor održao je sastanak u Orahovcu²⁹ gdje je, na osnovu dobijene partijske direktive, donesena odluka da se ovaj podijeli na dva dijela: Mjesni komitet KPJ Kotor za područje Paštrovića, Budve, Kotora i Tivta i Mjesni komitet KPJ HercegNovi za područje Risna,

²⁴ Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane u Boki«.

²⁵ Dušan Čuković: »Baošićki ribari u NOR-u«.

²⁶ Kern je poslije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske sa dijelom brodova kojima je komandovao tokom priprema za napad na »Zadarsku enklavu« došao u Boku iz Šibenika a potom je razvio široku aktivnost da se isplovi saveznicima u čemu je uspio sa dva svoja broda.

²⁷ Ova dva broda su otišla iz Rosa 17. aprila oko 18 sati i uspješno se pridružili saveznicima. Poslije rata vraćeni su u sastav naše ratne mornarice.

²⁸ Dušan Čuković: »Pripreme za ustanak u Baošićima. (Magnetofonska traka kod autora.)

²⁹ Postoje različiti podaci o datumu održavanja ovog skupa. U svakom slučaju on je održan u posljednjoj nedelji juna.

Krivošija, Luštice i Herceg-Novog.³⁰ Članovi Mjesnog komiteta KPJ Herceg-Novi postali su: Nikola Đurković, sekretar, Krsto Crnogorčević,³¹ Antun Lukateli, Savo Ilić i Stijepo Šarenac.³²

DJELOVANJE OKUPATORA U ZALIVU U USTANIČKIM DANIMA

Okupator je bio iznenađen trinaestojulskim ustankom u Crnoj Gori. Porazi, koje je pretrpio, zbunili su ga u pravom smislu te riječi. Izvještaji upućivani komandantu Druge armije i guvernatorku u Zadru govorili su o desetina hiljada ustanika koji svakog trenutka mogu napasti Boku. U njima je bilo dosta panike i zbog toga pogrešnih procjena vojne situacije. Fašisti su brzo reagovali. Odlučili su da što hitnije prebace značajne vojne efektivne u ovaj region, te da represalijama spriječe dalji razvoj ustanka. Odmah je počela posebna pažnja da se posvećuje djelovanju protiv ustanika korištenjem akvatorijuma Zaliva i odbrani mora i baza u priobalnom pojasu od napada ustanika koji su se, po italijanskim tvrdjenjima, mogli očekivati svakog dana.

Već 14. jula Vojno-pomorska komanda Kotor, prema bilješci Operativnog odjeljenja Vrhovne komande, obavještava da su vatrom sa mora raspršene ustaničke patrole u blizini Zelenike i Kumbora. Istog dana, na izričit zahtjev vojnog komandanta Boke kotorske, saopštava se da će Vojno-pomorska komanda u Draču staviti na raspolaganje brod koji će prebaciti jedan bataljon u Kotor.³³

Istog dana Prefektura u Kotoru obavještava Ministarstvo unutrašnjih poslova u Rimu da su u akciji čišćenja učestvovali hidroavioni kao i mornaričke jedinice stacionirane u Boki kotorskoj. Za svaki slučaj ovdje je već pristigao i jedan razarač koji je bio stacioniran u luci Kotor.³⁴ Dan kasnije iz bilješke Vrhovne komande, njenog Operativnog odjeljenja, može se vidjeti da u Kotoru »Kraljevska mornarica ima u luci torpiljerku »Kantore«. Ona je odmah stupila u djeinstvo. U jednom dokumentu se kaže: »Nekoliko topovskih hitaca ispaljenih sa torpiljarke »Kadore«³⁵ iz luke Kotor uznemirilo je ustanike u brdovitim predjelima koje su označili garnizoni.«³⁶

Dakle, neprijatelj je akvatorijum Zaliva već prvog dana počeo da koristi protiv ustanika u zaleđu Boke kotorske. Fašisti su odlu-

³⁰ Mi ćemo se dalje zadržati samo na djelovanju na području akvatorijuma Zaliva u nadležnosti Mjesnog komiteta KP Herceg-Novi i samo iznimno na događajima u drugim djelovima koji su u sklopu akcija koje su se odvijale na području nadležnosti MK Kotor.

³¹ Kasniji izdajnik i kapitulant.

³² Marija Crnić i Velimir Radović: »Orjenski partizanski bataljon«.

³³ Zbornik dokumenata..., tom XIII, knjiga I.

³⁴ Zbornik dokumenata..., tom XIII, knjiga I.

³⁵ Pošto se na nekim mjestima piše i »Kandore« najvjerovatnije da se radi o štamparskoj grešci.

³⁶ Zbornik dokumenata..., tom XIII, knjiga I.

čili vrlo hitno da pojačaju svoje pomorske snage, koje su i do tada bile značajne na području Boke kotorske. Shvatajući veliki strategijski značaj Zaliva i opravdano preplašeni razvojem događaja u zaleđu, odlučili su da Zalik, i pomorske ustanove, brane po svaku cijenu.

U prvoj nedelji po izbijanju ustanka razmijenjeni su brojni telegrami između prefekta Kotora i guvernera Dalmacije ili između vojnih okupacionih vlasti i komande armije u čijem su sastavu bili. Situacija u Zalivu zanimljiva je i za Operativno odjeljenje Vrhovne komande koje je sa dužnom pažnjom pratilo negativan razvoj događaja na području Crne Gore i Boke kotorske.

U ovo vrijeme naročito je aktivna Pomorska komanda u Tivtu. Njen prvi čovjek admiral Bobicze danonoćno radi na organizovanju odbrane u Zalivu, a brodovi pod njegovom komandom patroliraju Zalivom. Ipak, nema konkretnih akcija da se osujete eventualna partizanska dještva na moru. Uočljivo je da neprijatelj nije bio našao pravi način kako da djeluje u tim danima punim neizvjesnosti.

I hidroavijacija učestvuje u borbi protiv ustanika. To su uglavnom hidroavioni 183. eskadrile RML. stacionirani u Herceg-
novskom zalivu. Ovi avioni i pomorske jedinice ubačeni su u borbu već prvog dana ustanka. U jednom telegramu kotorske prefekture Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rimu, upućenom iz Kotora 14. jula, stoji zapisano: »U Budvi i Svetom Stefanu efikasno se nastavljaju akcije čišćenja koje izvodi vojska uz pomoć pontona mornaričkih jedinica i hidroaviona.«³⁷

Očito je da su Italijani smatrali da su torpiljarka »Kantore« i ostale pomorske snage nedovoljne za odbranu Zaliva zato čine napore da ovdje stignu i nove pomorske jedinice. I dok se očekuju novi brodovi, oni koji su već ovdje vode akcije protiv ustanika. Tako Pomorska vojna komanda u Tivtu u telegramu upućenom komandi Ratne mornarice konstatuje da su u borbama protiv ustanika bili angažovani brodovi »Basini«, koji je ispalio 128 granata, i »Solta« sa koje je ispaljeno na ustanike 106 granata. U istom dokumentu se može pročitati da su tokom noći u Zalivu bili brod »Kantore« u Kotoru i torpiljarka »T-1« u Risnu. Ova dva broda su noću reflektorima osvijetljavali brda i druge sumnjive punktove. Takođe se konstatuje da je u borbama učestvovala sekcija hidroaviona, smještena u Herceg-
novskom zalivu, koja je bacila 180 bombi i ispalila 500 mitraljeskih zrna.³⁸

Da su pretpostavljeni komandanti bili zadovoljni kako su mornarički komandanti obavili svoj dio posla odbrane Zaliva svjedoči i telegram prefekta Kotora guverneru Dalmacije o potrebi obrazovanja zajedničke komande upućen 18. jula. U njemu se kaže:

³⁷ Zbornik dokumenata ..., tom XIII, knjiga 1.

³⁸ Zbornik dokumenata ..., tom XIII, knjiga 1.

»Odmah provjerite jedinstvenom komandantu kopnenu, vazдушnu i pomorsku odbranu Boke. Predlažem kontraadmirala Bobiezija od Mornaričkog sektora Tivat.«³⁹ Dva dana kasnije prefekt ponovo zahtijeva »da se odbrana granice kod Kotora i komandovanje svim snagama objedini samo u jednoj ličnosti koja mora biti snalažljiva, odlučna i ugledna«. Sada se kao alternacija kontraadmiralu Bobieziju pomijne admiral eskadre Tura koji je toga dana uplovio u Kotor sa dvije krstarice.⁴⁰ Dakle, može se zaključiti da je u Zaliv uplovilo još nekoliko italijanskih brodova kojima je bio cilj da se pojača odbrana Zaliva. Usidreni ratni brodovi su noću reflektorima osvjetljavali »sumnjive rejone« a u slučaju pronalazaženja bilo kakvih aktivnosti, ili čak sumnji, otvarali su vatru.

U jednom telegramu guverneru Dalmacije, upućenom avionskim putem, 20. jula, dakle dva dana po prispijeću admiralne eskadre Tura, saznaje se da je ovaj naredio da se jedna krstarica, pod njegovom komandom, usidri u luci Kotor a druga u luci Risan.⁴¹

U ovom vremenu posebna pažnja posvećena je preventivnim mjerama da se zaštite vojne baze i magacini koji su se nalazili u Hercegnovskom zalivu odnosno petrolejske instalacije u Lipcima u Risanskom zalivu. Ovdje se dovode nove jedinice. Objekti se ograđuju žicom. Poboľjšava obezbjeđenje. Vršiti kontrola saobraćaja.

Međutim, sa dolaskom novih brodova i pojačanjem pomorske obrade Zaliva aktivnosti se nijesu iscrpljivale u preventivnim akcijama. Ovdje su brodovima stizala i brojna pojačanja jedinicama koje su se borile protiv ustanika.

Gotovo svakodnevno, poslije 13. jula, u Zaliv uplovljavaju italijanski brodovi koji dovode pojačanja u ljudstvu, oružju i raznim materijalima. Već 14. jula naredeno je Vojno-pomorskoj komandi u Draču da na zahtjev odgovarajuće komande iz Kotora stavi na raspolaganje parabrod radi transporta jednog bataljona u Kotor.⁴² Dan kasnije, u bilješkama Operativnog odjeljenja Vrhovne komande, se ističe: »Viša komanda oružanih snaga Albanije preduzela je potrebno za upućivanje dvije čete granične straže u Kotor«. U istom dokumentu se dalje kaže: »Danas će Kraljevska mornarica prebaciti u Kotor jedan bataljon pješadijske divizije »Taro«.⁴³ Jedinice koje stižu u Zaliv odmah se upućuju na bojišta širom Crne Gore. Situacija je takva da nema vremena za čekanje.

Da zaključimo, Italijanski okupator je ispravno uočio da mu posjedovanje Zaliva daje mnoge vojne prednosti koje je on iskoristio na najbolji mogući način. Koliku je važnost pridavao »redu u Zalivu« najbolje govori podatak da su ovdje mornaričkim jedi-

³⁹ Zbornik dokumenata . . . , tom XIII, knjiga 1.

⁴⁰ Arhiv Vojno-istorijskog instituta, reg. br. 22/4 — 1, k. 551.

⁴¹ Zbornik dokumenata . . . , tom XIII, knjiga 1.

⁴² Zbornik dokumenata . . . , tom XIII, knjiga 1.

⁴³ Zbornik dokumenata . . . , tom XIII, knjiga 1.

nicama komandovala dva admirala, Tur i Bobieze. U izuzetno teškoj situaciji za Italijane na pomorskom vojištu na Sredozemnom moru oni se odlučuju da ovdje prebace značajne mornaričke vojne efektivne čime je oslabljena italijanska pomorska moć na otvorenim morima. Za ugušivanje ustanka koriste se brodovi koji ovdje vode jedinice. Postepeno okupator postiže izrazitu brojčanu a da ne govorimo oružanu premoć nad ustanicima.

Istovremeno počinju da se preduzimaju, u akvatorijumu Zaliva, represivne mjere. Obavljaju se vrlo široka hapšenja a za zatvore se upotrebljavaju brodovi u Zalivu.

BRODOVI — OKUPATORSKI ZATVORI

Poslije okupacije Italijani su ovdje, pored brodova ratne mornarice, zatekli i nekoliko jedinica trgovačke mornarice među kojima su bili i putnički brodovi »Kralj Aleksandar« i »Kumanovo«. U očekivanju da ih preuzme neka italijanska kompanija oni su se ovdje zadesili kada je izbio ustanak.

Kako su se za kratko vrijeme, poslije izbijanja ustanka, napunili zatvori, fašisti su se odlučili da kao kazamate koriste i brodove koji su bili u Zalivu. Počele su strahovite represalije. Svi sumnjivi se zatvaraju. Uskoro slijede strijeljanja, paljenja pojedinih kuća i čitavih sela. Cilj je bio jasan: zaplašiti stanovništvo i hapšenjima uticati na dalji tok događaja u ovom regionu. Da bi se ovo postiglo, nijesu se hirala sredstva. U telegramima koje je kotorski prelekt Franko Sakselati uputio guverneru Dalmacije, od polovine jula do kraja avgusta 1941. godine, može se zapaziti da je za samo 10 dana, od 13. jula do 22. jula, uhapšeno 150 lica »sumnjivih kao komunističke pristalice«. Ovi zatvorenici su upućeni noću 22/23. jula 1941. godine brodom »Monroza« iz Kotora za Drač u »jedan od unaprijed pripremljenih logora«. Ovdje se radi o zatvorenicima koji su bili na »Kralju Aleksandru« koji je već prvih ustaničkih dana pretvoren u zatvor.⁴⁴

Nastali su pravi progoni Jevreja. Njih su hapsili ne vodeći računa da li su krivi ili ne. Čitave porodice su zatvarane i kasnije deportovane u razne logore. Tako u telegramu prefekta od 20. jula 1941. godine guverneru Dalmacije stoji napisano: »Političke zatvorenike o kojima je riječ u mojem šifriranom telegramu 439, prepis priložen, njih oko 150 poslaćemo u Albaniju vojnim brodom čim stigne vaša potvrda telegramom o pristanku albanskih vlasti. Inače, u srijedu ću narediti da istovremeno započne čišćenje svih Jevreja i njihovih porodica koje ću takođe u petak poslati brodom u Drač. U pitanju je oko 300 lica koja su se sva doselila u Boku, tokom ove godine, većinom iz Srbije.«⁴⁵ U telegramu 20. jula prefekt Ko-

⁴⁴ Zbornik dokumenata . . . , tom XIII, knjiga 1.

⁴⁵ Zbornik dokumenata . . . , tom XIII, knjiga 1.

tora obavještava guvernera da je sporazumno sa pomorskim vlastima, naredio da se 150 zatvorenika upute 22. jula u Drač i moli da se nadležne vlasti upozore da ih moraju primiti u jedan od ranije pripremljenih logora u Albaniji.⁴⁶

Poslije upućivanja zatvorenika brodom »Monroza« uskoro je krenuo i drugi brod za Drač. Brodom »Kumanovo« noću 27/28. jula upućena su u Albaniju 192 uhapšena Jevreja među kojima su bili muškarci, žene i djeca.⁴⁷ Oni su dan kasnije stigli u određište.⁴⁸

Kao brodovi zatvori upotrebljavani su »Kralj Aleksandar« i »Kumanovo«, koji su bili u Zalivu. Brod »Kralj Aleksandar« korišten je u ove svrhe do 3. septembra 1941. godine, kada je, po naređenju Ministarstva mornarice, predan mornarici u Tivtu. Iz jednog telegrama prefektore u Kotoru 28. avgusta 1941. godine, guvernatortatu Dalmacije vidi se da je toga dana na »Kralju Aleksandru« bilo: »26 dobrovoljnih talaca, 16 srodnika ustanika koji se skrivaju, 8 lica koja su zadržana jer se očekuje odluka dok se u tamnicama Kotora nalaze 64 zatvorenika«.⁴⁹

Od prve polovine septembra pa do osnivanja logora na Mamuli i Prevlaci akvatorijum Zaliva i brodovi u njemu rijetko su korišteni kao zatvori.

DJELOVANJE MJESNOG KOMITETA KPJ HERCEG-NOVI U AKVATORIJUMU ZALIVA

Direktiva o početku ustanka stigla je mjesnim komitetima Kotor i Herceg-Novi sa zakašnjenjem zato se nije mogao postići efekat iznenadenja iako su već, uglavnom, bile obavljene pripreme za ustanak. Neposredno po izbijanju ustanka na proširenom sastanku Mjesnog komiteta KPJ Herceg-Novi u Brezovom Dolu, oko 15. jula,⁵⁰ razgovaralo se o narednim zadacima. Ovom prilikom je raspravljano i o djelovanju na moru. Ispravno je uočeno, bez obzira na niz već preduzetih represivnih mjera i na pomorska pojačanja koja su već bila stigla, da za akcije valja koristiti i akvatorijum Zaliva. Tom prilikom je zaključeno da se uništi skladište municije u Lipcima i da se izvrši zaplijena nekih plovnih objekata s ciljem da se sa njima vrše diverzantske akcije u Zalivu.⁵¹ Na skupu je raspravljano i o održavanju veza sa Mjesnim komitetom KPJ Kotor morskim putem kao i o ukupnom djelovanju na moru.⁵²

⁴⁶ Zbornik dokumenata ..., tom XIII, knjiga 1.

⁴⁷ Zanimljivo je da ovi Jevreji nijesu doživjeli sudbinu onih koje su uhapsili Njemci. I pored loših uslova života većina njih je doživjela kraj rata.

⁴⁸ Zbornik dokumenata ..., tom XIII, knjiga 1.

⁴⁹ Zbornik dokumenata ..., tom XIII, knjiga 1.

⁵⁰ Datum nije tačno utvrđen.

⁵¹ Marija Crnić i Velimir Radović: »Orjenski partizanski bataljon«.

⁵² Podatak Gliga Mandića, učesnika skupa.

S obzirom da je, u uslovima okupacije, bilo skoro nemoguće obaviti povezivanje aktivista cestovnim vezama duž Bokokotorskog zaliva stav Mjesnog komiteta KPJ Herceg-Novi bio je dalekovida odluka koja je kasnije imala pozitivne odraze na dalji tok ustanka. Jedan od prvih zadataka bio je prebaciti što prije oružje sa terena Luštica i Krtola, gdje nijesu postojali uslovi za razvoj ustanka, na području Orjena. Ovo govori da je ispravno ocijenjeno da se borbe ne mogu voditi u Zalivu, ali da zato on može da bude u funkciji onoga što će se zbivati u zaleđu.

Zanimljivo je istaći da su Krtoli, po odluci PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, podjelom Mjesnog komiteta KPJ Kotor, ostale u nadležnosti Kotora. Međutim, zbog odličnih političkih veza Krtoljana sa Nikolom Đurkovićem, Dašom Pavičićem i Savom Bajkovićem i slabije organizovanosti Mjesnog komiteta KPJ Kotor Krtoljani su praktično pružili veliku pomoć akcijama u rejonu MK KPJ Herceg-Novi posebno u vrijeme djelovanja Orjenskog bataljona šaljući velike količine oružja, municije, opreme i raznog drugog materijala.⁵³

Prva akcija na moru, koja se zbilila dva dana poslije početka ustanka, zaslužuje da se o njoj nešto više kaže jer je izvedena pod vrlo teškim okolnostima. Po naređenju Nikole Đurkovića, koji je uputio Krtoljanima vezom koja je išla preko Kotora i Grblja, valjalo je što prije dostaviti oružje i municiju u Lipce. Trebalo je prebaciti 7 pušaka, 2 sanduka municije kao i izvjesnu količinu raznog drugog materijala. Ovog teškog posla, tokom koga je trebalo preveslati desetak nautičkih milja, kroz okupirani Zaliv, prihvatili su se Krsto Đurišić i Dušan Jokić koristeći čamac Danila Jokića. Krsto je ipak morao sam krenuti jer je bio iznenađen od strane Italijana tako da nije mogao čekati druga. U Lipcima je pošiljka predata vezi koja je čekala. Na povratku, u tjesnacu Verige, zaustavili su ga Italijani i uhapsili. Međutim, nijesu pronašli ništa sumnjivo te su ga poslije nekoliko dana pustili.⁵⁴

Partija, odnosno Ratni komitet u Herceg-Novom, ispravno su uočili da se za partizanske akcije u Zalivu mogu koristiti sva prevozna sredstva a ne samo čamci na vesla koji su tokom čitave italijanske okupacije bili glavno prevozno sredstvo u Zalivu. Međutim, održavanjem veza u Bokokotorskom zalivu nije se moglo uspješno obaviti samo korištenjem barki. Za ove svrhe upotrebljavani su i neprijateljski plovni objekti, putnički brodovi, koji su obavljali saobraćaj kroz Boku i manji teretni brodovi. Dakle, za ilegalne akcije stajale su na raspolaganju praktično sve vrste plovila koje su se tada nalazile u upotrebi u Zalivu.

⁵³ Vasko Kostić: «Italijanska okupacija i događaji koji su joj prethodili».

⁵⁴ Vasko Kostić: «Italijanska okupacija i događaji koji su joj prethodili».

O tome kako i kada upotrebiti koja prevozna sredstva raspravljali su partijski aktivisti ili simpatizeri na sastancima od kojih su mnogi održavani u čamcima. Tako je sastanak krtoljanskih komunista i aktivista na kojem se raspravljalo o vezama sa MK KPJ Herceg-Novi, početkom avgusta 1941. godine održan na moru u neposrednoj blizini ostrva Sv. Marko. Za slučaj da ih neprijatelj iznenadi sve je bilo spremno da se djeluje kao da se nalaze na svakodnevnom ribarskom poslu.⁵⁵ Ovakvi sastanci, u vrijeme ribarskog predaha, ali sa zadatkom dogovaranja van domašaja okupatora, održavali su se u gotovo svim mjestima duž hercegnovske rivijere.⁵⁶

U ovakvim prilikama raspravljalo se ne samo o direktivama Partije i zadacima na kopnu već i o čisto tehničkim poslovima partizanskog djelovanja na moru. Dogovarano je kako uspostaviti veze sa udaljenim mjestima, kako ih održati i sačuvati konspirativnost. Raspravljalo se o uključivanju u »partizansku flotilu« novih simpatizera i dogovaralo o konkretnim zadacima. Bilo je riječi i o tome kako pružiti što veću pomoć borcima na frontu. Razgovaralo se i o tome koliko ulova namijeniti ishrani boraca.⁵⁷

Za vezu, u uslovima stroge kontrole na putevima, korišteni su brodovi redovnog saobraćaja »Bistrica«, »Sitnica«, »Morava«, »Cetinje« i drugi. Pomoću putnika kurira razmjenjivana su pisma ili usmene poruke između mjesnih komiteta KPJ Kotor i Herceg-Novi. Korištenjem brodova uspjeli su da izbjegnu hapšenje poznati partijski aktivisti, politički i javni radnici, koji su pobjegli pred Gestapoom u Boku među kojima su bili Veselin Masleša i Boro Prodanović.⁵⁸ Dok je Nikola Đurković bio u Risnu, poslije prelaska u ilegalnost, upravo mu je pošta dostavljana brodom. Pero Bukilica je bio kurir koji je prenosio poruke dobijene u Herceg-Novom od tamošnjih aktivista i predavao ih u Risnu članovima porodice Zagorac, Bojanki Ognjenović ili Ljubu Gržetiću.⁵⁹

Brodске veze su korištene i za odlazak članova Mjesnog komiteta KPJ Herceg-Novi na teren radi dogovora. Tako je Stijepo Šarenac išao iz Herceg-Novog za Lušticu i Krtole, Dašo Pavičić takođe za Krtole, gdje se duže zadržao, a potom je odavde otišao za Dobrotu. Anto Vukašinović i Mato Petrović su išli iz Lastve za Bijelu. I mnogi drugi aktivisti iz Herceg-Novog koristili su brodove za obavljanje ilegalnih zadataka.⁶⁰

Koristeći službene poštanske pošiljke, koje su prevožene brodovima, u njih su često stavljani materijali kao što su leci, poruke

⁵⁵ Vasko Kostić: »Italijanska okupacija i događaji koji su joj prethodili«.

⁵⁶ Dušan Čuković: »Baošički ribari u NOR-u«.

⁵⁷ Dušan Čuković: »Baošički ribari u NOR-u«.

⁵⁸ Podatak Pera Bukilice, prvoborca iz Kotora.

⁵⁹ Pero Bukilica: »Moja sjećanja«.

⁶⁰ Pero Bukilica: »Moja sjećanja«.

i proglasi. U neprijateljskim racijama na brodovima, pošto su vreće službeno pečaćene, Italijani ih nijesu otvarali. I municija se prenosila brodovima koji su bili manje pretraživani nego veze cestovnog saobraćaja i učesnici u njemu. Ove veze su odlično funkcionisale. Tako su u Herceg-Novom bili zaduženi, između ostalih, za prihvatanje materijala i ostalih pošiljki Stipe Lončarić i Petar Kršanac. U Risnu su to bili članovi porodice Zagorac, posebno Ljubica, i Ljubo Gržetić. U gotovo svim ostalim mjestima, posebno onim duž hercegnovske rivijere bile su utvrđene veze tako da je ovaj sistem funkcionisao besprekorno sve do odseke ustanka 1942. godine.⁶¹

Ilegalci su putovali ovim brodovima, sakriveni na razne načine, da ih ne bi italijanske racije na brodovima otkrile. Uglavnom, radilo se o »mornarima« raznih brodskih zanimanja, kao što su: ložači, konobari, kormilari, mazači i mašinisti. Značajno je istaći da nije došlo do niti jedne provale u ovako razgranatoj mreži partizanskog djelovanja na moru.

DJELOVANJE PARTIZANSKE FLOTILE ČAMACA

Dragocjena iskustva upotrebe ribarskih čamaca za ilegalne zadatke, stečena još u predratnom periodu, kada su ovi korišteni da policija ne bi ušla u trag partijskim radnicima, dobro su došla u partizanskim uslovima ratovanja. Predratna saznanja su se masovno i kvalitetno primijenila u toku narodnooslobodilačke borbe. Tokom aprilskog rata karakterističan je slučaj prebacivanja Moše Pijade i dr. Dejana Popovića iz Kotora do Prčanja.⁶²

U pripremama za ustanak, posebno na skupu u Brezovom Dolu, postavljen je zadatak što boljeg korištenja čamaca za izvršavanje partizanskih aktivnosti u akvatorijumu Zaliva. Kasnije se sticanjem novih vrlo dragocijenih iskustava, ova taktika se stalno poboljšavala, usavršavala i obogaćivala novim formama i sadržajima. O kakvim je mogućnostima riječ govori podatak da je neposredno pred rat ovdje bilo 66 profesionalnih, 533 povremenih i 109 sportskih ribolovaca koji su raspolagali sa 215 čamaca na jedra ili vesla i 5 brodova na motorni pogon. Dakle, vrlo značajan potencijal koji je tokom rata uspješno korišten.

Postepeno mreža ilegalnih morskih kanala se proširivala. Najveći obim aktivnosti na moru zabilježen je u vrijeme djelovanja Orjenskog bataljona. Poslije njegovog rasformiranja i masovnih hapšenja značajno je smanjena djelatnost na moru koja je tada svedena na pojedine slučajeve jer u vrijeme odseke ustanka prestali su da postoje neki od motiva njenog djelovanja. Uhapšeni su

⁶¹ Podatak Pera Bukilice.

⁶² Slobodan Nešović: »Titov oproštaj«, (Večernje novosti, 17. 3. 1969.)

brojni »partizanski barkarioli«, ali veze nijesu provaljene niti su otkriveni učesnici ovih akcija.

Danas je teško rekonstruisati sve te kanale i vrijeme izvršavanja zadataka, jer nema sabranih podataka ko je sve obavljao te poslove. Ipak, morske saobraćajnice na području djelovanja Mjesnog komiteta KPI Herceg-Novi, u akvatorijumu Zaliva, bile su ove:

— Krtoli — Hercegovska rivijera, kanal koji je bio najduži i najteži, jer je praktično povezivao krajnje tačke Tivatskog sa Hercegovskim zalivom i

— mjesta na poluostrvu Luštica — Hercegovska rivijera.

Kada su se ovi kanali počeli upotrebljavati u ratu? Prvi put je oružje prebačeno iz Krtola do Lipaca, odmah poslije početka ustanka, međutim, njihova masovna upotreba počela je pred osnivanje Orjenskog bataljona i nije prestajala sve do rastormiranja ove partizanske jedinice. I kasnije tokom okupacije ova djelatnost nije zamrla.

Zanimljivo je istaći da je djelovanje partijskih aktivista sa područja Krtola bilo usmjereno ka Orjenskom bataljonu iako se ovo područje nalazilo u nadležnosti Mjesnog komiteta KPI Kotor.⁶³ Oni su čak nudili da masovno stupe u redove Orjenskog bataljona. Međutim, ocijenjeno je da radeći na okupiranoj teritoriji, mogu pružiti daleko veću pomoć borcima na frontu, nego kao aktivni pripadnici partizanskih jedinica.⁶⁴

U Hercegovskom zalivu treba istaći kanale koji su išli od Luštica, najčešće od Spilice, Pristana, Rosa, Rakita, Petrovića i susjednih zatončića do mjesta na Hercegovskoj rivijeri od Zelenike do Bijele. Njima su prebacivani oružje i municija i nešto rjeđe oprema. Najduže relacije su bile: Rose — Bijela 4,6 Nm i Spilica — Bijela 3,6 Nm. Najkraća je bila Pristan — Denovići 0,4 Nm. U upotrebi su bili još kanali Rose — Baošići 3,5 Nm, Rose — Denovići 2,4 Nm, Spilica — Baošići 2,4 Nm i Spilica — Denovići 1,4 Nm. Svi ovi kanali funkcionisali su u čitavo ratno vrijeme i nijesu bili otkriveni. U ovim akcijama je bilo angažovano oko 30 čamaca, pretežno ribarskih iz Baošića, a zadatke je obavljalo oko stotinu žitelja ovog područja među kojima je bio i jedan broj pripadnika Mornaričkog voda.⁶⁵

Kako tjesnac Verige odvaja Tivatski od Hercegovskog zaliva, jedan od prvenstvenih zadataka, skopčan sa mnogo rizika, jer je ovdje kontrola bila najveća, bio je održavanje partizanskog saobraćaja na relacijama: Bijela — Opatovo, Lepetani — Kamenari i

⁶³ Vasko Kostić: »Italijanska okupacija u Krtolima«.

⁶⁴ Zbog činjenice da su Krtoljani djelovali po narednjima Staba Orjenskog bataljona mi ćemo se ovdje zadržati samo na onim djelatnostima koje su u funkciji pomoći borcima u zaleđu Hercegovske rivijere dok ostale aktivnosti neće biti predmet ovog rada.

⁶⁵ Dušan Čuković: »Baošićki ribari u NOR-u«.

Baošići — Opatovo. Nešto rjeđe se koristio kanal Lepetani — Bijela. Oni su služili za prebacivanje municije, oružja, opreme i ilegala sa poluostrva Vrmac u hercegnovski kraj i obratno. Upotrebljavani su i kada su ovdje stizali članovi Pokrajinskog ili Okružnog komiteta KPJ, a služili su i za vezu aktivista mjesnih komiteta KPJ Kotor i Herceg-Novi.

Sto se tiče partizanskih veza u Tivatskom zalivu zadržaćemo se samo na onima koje su se kretale između mjesta duž Tivatskog zaliva sa naseljima u Hercegnovskom zalivu i bile su u funkciji pružanja direktne pomoći Orjenskom bataljonu. Inače, veze Orjenaca sa aktivistima Krtola, koje su išle Zalivom u izuzetno teškim vojnim uslovima, primjer su izvanredne saradnje i organizovanosti sistema kanala koji su efikasno korišteni sve do rasformiranja Orjenskog bataljona.

Iz dostupnih materijala stiče se utisak da je Štab Orjenskog bataljona, kao malo ko u istim uslovima, znao koristiti Zaliv za svoje potrebe. Na ovome je naročito insistirao Nikola Đurković, komesar Orjenskog bataljona. On je u više navrata na oslobođenoj teritoriji održavao sastanke sa aktivistima sa okupirane teritorije na kojima je razgovarano kako se organizovati da bi se pružila što bolja i efikasnija pomoć borcima na slobodnoj partizanskoj teritoriji.

Odmah poslije formiranja Orjenskog bataljona Krtoljani šalju na slobodnu teritoriju Boža Barbića radi dogovora sa Nikolom Đurkovićem o slanju boraca u Odred i pružanja materijalne pomoći. Utvrđeno je da se borci ne upućuju već da oni aktivno rade u Krtolima na pružanju pomoći borcima bataljona. Ovom prilikom dogovoren je sistem veza i način organizovanja pomoći.⁶⁶

Potom je uspostavljena redovna veza između Krtola i Hercegnovske rivijere. Najčešće su se koristili kanali Bezdani — Bijela 4,2 Nm i Bezdani — Baošići 4,4 Nm. Kao polazne stanice služile su još Bjelila, Molo Oko, Ciglana kao i neki manji zatončići zavisno od uslova u kojima su izvršavani zadaci. Prvu pošiljku oružja, municije, sanitetskog materijala i opreme prevezli su iz Krtola do Bijele Jovo Mikijeljević i Ljubica Milović. Njihov je zadatak bio da pošiljku istovare na određenom mjestu. Dalje su se o njoj brinuli aktivisti sa područja Hercegnovske rivijere. Pošiljke su sigurno stizale do ustanika.

U vrijeme kada je počela velika italijanska ofanziva na slobodnu partizansku teritoriju Krtoljani su vodili razgovore sa dr Simom Miloševićem i Savom Orovićem oko pružanja dalje pomoći. Ovom prilikom donesena je Orjencima značajna količina sakupljenog materijala i ponuđen prihvata jednog broja boraca ako to bude

⁶⁶ Vaško Kostić: «Italijanska okupacija i događaji koji su joj prethodili».

potrebno.⁶⁷ Moramo istaći i činjenicu da je do razmjene pošiljki dolazilo i na sredini morskog puta. Saobraćaj ovim relacijama bio je nautički vrlo složen, jer je trebalo sve prethodno tačno utvrditi, da ne bi došlo do nesporazuma, i potom doći u tačno određeno vrijeme na tačno dogovorenu poziciju što je bilo naročito teško u ratnim uslovima izvršavanja zadataka.

Posebno treba izdvojiti akciju koja je izvedena u zimu 1942. godine u jeku neprijateljske ofanzive na jedinice bataljona. Tada je Štab Orjenskog bataljona tražio da se što hitnije obezbijedi bar izvjesna količina municije. Zadatak da je pribave dobili su baošićki ribari Dušan Čuković i Niko Fanfani. Bilo je to u vrijeme neprijateljskog napada na Uble u sklopu ofanzive protiv ustanika. Oni su noću isplovili iz Baošića ka području Luštice ovdje uzeli određenu količinu oružja i municije i krenuli prema Strpu. Ovo je bio zaista težak i vrlo složen posao posebno što se odvijao zimi kroz mrežu neprijateljskih straža i patrola. Ipak, zahvaljujući odvažnosti, hrabrosti i vještini on je uspješno obavljen. Oružje i municija stigli su Orjencima u posljednjem trenutku.⁶⁸

Da bi se spriječila eventualna iznenađenja, i da se ne bi izazvala sumnja, »partizanski čamci« su bili opremljeni kao ribarski. Na njima su se nalazile mreže, a radi ubjedljivijeg djelovanja, čak i ulovljena riba. Za lakši materijal, posebno vreće u kojima je bila hrana ili sanitetski materijal, bili su privezani teški tereti kako bi se ovaj mogao baciti u more i potopiti ako naiđe italijanska patrola. Radi uspješnijeg izvršavanja zadataka pratilo se i analiziralo kretanje fašističkih brodova i čas njihovog uplovljenja i isplovljenja i na taj način utvrđivalo vrijeme prolaska kroz određene zone. Kada su formirani narodnooslobodilački odbori oni su preduzeli dio poslova oko pribavljanja i transporta materijala na slobodnu teritoriju. Ovo se odvijalo pod parolom: »Sve za front!«

U italijanskim dokumentima nema podataka o partizanskim kanalima. Da se zaključiti da su njihove patrole rutinske jer ne raspoložu podacima da u Zalivu djeluje partizanska flotila. Jednom su, vjerovatno slučajno, došli na pravi trag, ali istraga nije krenula pravim putem. Početkom aprila 1942. godine neprijatelj je saznao da Nikola Gavrilović iz Njivica snabdijeva partizane materijalom i municijom. Pošli su da ga uhapsu, »Kada su se vojnici približili i pozvali ga da stane, on je počeo da bježi nastojeći da se dočepa šume, međutim, pogođen je sa tri zrna iz pištolja i ubijen.«⁶⁹

S obzirom na teške uslove odvijanja saobraćaja između mjesta na Hercegnoj rivijeri i mjesta na slobodnoj teritoriji često su se pošiljke skrivale i noću bi se dostavljale borcima na položaj. Jednom je artiljerijska jedinica u blizini kasarne kod Podbaošića

⁶⁷ Vasko Kostić: »Italijanska okupacija i događaji koji su joj prethodili«.

⁶⁸ Dušan Čuković: »Baošićki ribari u NOR-u«.

⁶⁹ Arhiv Vojno-istorijskog instituta, reg. br. 36/6, k. 558.

našla »jedno veliko skladište životnih namirnica, sakriveno u šikari, koje je očigledno pripremljeno tokom noći i namijenjeno ustanicima: riječ je o 50 kg sušenog mesa, 50 kg krompira, 30 kg pasulja, 150 kg kukuruza, 20 kg ulja, 15 kg masti i 30 kg boba«. ⁷⁰ Ni ovoga puta neprijatelj nije posumnjao da je ovo moglo da bude transportovano morskim putem i istragu nije usmjerio u tom pravcu.

KORIŠTENJE OSTALIH PLOVNIH JEDINICA I MORNARIČKIH BAZA

Pogrešno bi bilo zaključiti da su se svi poslovi ilegalaca i aktivista narodnooslobodilačkih odbora odvijali korištenjem ribarskih čamaca na vesla. Naprotiv, razni materijal se još prebacivao brodovima redovnog putničkog saobraćaja, gdje se obavljala zaista pažljiva kontrola, trabakulama, koje su ovdje vršile privredne operacije uz znanje okupatora, a često i za njegov račun i čak neprijateljskim vojnim brodovima. U ove svrhe naročito su se upotrebljavale braccere: »Đorđe«, »Zora«, »Napredak«, »Mali Ivo« i »Sveti Ante«. Korištena su i neka druga plovila ove kategorije. ⁷¹

Mnogi bokeljski brodovlasnici svjesno su riskirali i stavljali svoje brodove u službu pokreta dok je u jednom broju slučajeva posada to radila bez znanja vlasnika. Valja napomenuti da je, prilikom suđenja aktivistima Orjenskog bataljona u Kotoru, nakon rasformiranja jedinice, narod koristio trabakulu Saulačića da bi na taj način na »licu mjesta« pratio suđenje. Brodovlasnik ne samo da se nije plašio da je ustupi antiokupatorski raspoloženim žiteljima nego je čak sam snosio sve troškove odbijajući da primi nadoknadu. ⁷²

Često su se na trabakulama, ispod pijeska ili drugog materijala, nalazile puške, bombe, municija ili sanitetski materijal koji je bio namijenjen borcima na položaju a koje je neprijatelj vrlo teško mogao otkriti.

Okupator je tražio partizane po Zalivu svojim brodovima a dešavalo se da se upravo njima prebacuje municija Orjencima. Neprijatelj nije ni mogao slutiti da njegovi brodovi, na kojima su se prevozili njegovi vojnici, koji su i upravljali njima, služe za transport većih količina municije, oružja, raznih vrsta eksploziva i opreme za partizanske jedinice na položaju. Organizatori ilegalnog rada u hercegrovskom kraju ispravno su uočili da će okupatorski brodovi biti najmanje sumnjivi, te su prema tome i odredili taktiku njihovog korištenja.

⁷⁰ Arhiv Vojno-istorijskog instituta, reg. br. 8/5, k. 558.

⁷¹ Vido Cvjetković: »Sjećanje na ustaničke dane u Boki«.

⁷² Dušan Čuković: »Baošićki ribari u NOR-u«.

Kada je odlučeno da se pride organizovanom rušenju neprijateljskih objekata i posebno saobraćajnica od interesa za akcije neprijatelja ukazao se problem obezbjeđivanja potrebnih količina eksploziva. Značajnu ulogu na ovom poslu odigrao je Mornarički vod i posebno njegov član Stevo Marić, mornar na fašističkom motornom čamcu — torpedolovcu. Kako je on održavao vezu među italijanskim bazama, koje su bile dobro obezbjeđene, oni koji su dolazili »službeno« nijesu se pretresali kao ni pošiljke koje su nosili. Ovakva nebudnost okupatora je vješto iskorištena. Uzimale su se sve veće količine municije, potreban broj upaljača, alkohol, koji je služio za pogon torpeda, akumulatori za radio-aparate pa čak i radio-stanice i oružje razne vrste. Mnogi zadaci izvršavani su brodom koji je prebacivao italijanske vojnike sa Hercegnovske rivijere do Luštica, Tivta i drugih mjesta u Bokokotorskom zalivu. U nekim je bio ugrađen bunker gdje je magacioniran ukradeni materijal. On se, u pogodnom trenutku, ostavljao na pristaništima u Baošićima, Kumboru, Bijeloj ili nekim drugim mjestima a odatle su ga prihvatili ilegalci. Kasnije je, uglavnom noću, transportovan borbama na položaj.⁷³

Pomorski arsenal u Tivtu je bio, za vrijeme italijanske okupacije, najveća pomorska ratna baza na našoj obali Jadrana, zato je prirodno što su Partija, i posebno Stab Orjenskog bataljona, poklanjali veliku pažnju razvijanju formi ilegalnog rada u ovoj vojnoj ustanovi sa ciljem da se što više oružja, municije i razne opreme izvuče preko kapija.⁷⁴ Fašisti su bili posvetili veliku pažnju fizičkom obezbjeđivanju kruga tako da su se mogli prenijeti samo razmontirani dijelovi oružja ili manje količine municije i eksploziva i to uz veliki rizik. Lakši i sigurniji način bilo je prebacivanje korištenjem neprijateljskih brodova koji su služili za prevoz radnika ili razne lučke potrebe. Radnici su najčešće svoj »ulov« vozili do Krtola, odatle je to kasnije čamcima transportovano za Bijelu ili do ostalih mjesta na Hercegnovskej rivijeri. Put je dalje vodio do partizanskih jedinica na položaju.⁷⁵

Neprijateljski brodovi su služili i za prebacivanje nekih oružja ili drugih sredstava Orjenskog bataljona na popravak u Pomorski arsenal kada se u radionici Orjenskog bataljona u Bijeloj, u kući Dura Todorovića, nijesu mogli popraviti.⁷⁶ Radnici bi tamo obavili popravke i vratili stvari i oružje u ispravnom stanju. Jednom prilikom je u Pomorski arsenal donesen na punjenje akumulator iz Orjenskog bataljona. Na njemu je bilo ispisano ime Branka Vrankovića, borca ove jedinice, što su špijuni otkrili. Djelovalo se brzo.

⁷³ Stevo Marić: »Sjećanja na akcije na moru«.

⁷⁴ Pomenućemo samo akcije pomoći Orjenskom partizanskom bataljonu.

⁷⁵ Grupa autora: »Podaci za istoriju NOR-a sa područja Krtola«.

* Podatak dao Stevo Marić.

Aleksandar Todorović, inače član Mornaričkog voda, sklonio se tako da je sumnja pala na njega čime je okončana nepredviđena istraga.⁷⁷

Ovi brodovi su služili i za prebacivanje ilegalaca ili za održavanje poštansko-kurirske veze između mjesta duž Zaliva. Ilegalci su gotovo sve zadatke, koje su dobijali od mjesnih komiteta KPJ Kotor i Herceg-Novi ili od Štaba Orjenskog bataljona, uspješno izvršavali. Kada je kasnije došlo do velikih hapšenja, mnogi aktivisti, koji su djelovali na ovim brodovima, od kojih su neki bili osuđeni na smrt, nijesu bili ispitivani, niti optuživani na sudu, na okolnosti prebacivanja raznih materijala za partizane, što znači da ovaj vid partizanskog djelovanja na moru uopšte nije otkriven, čak ni poslije mučenja u zatvorima više od stotinu partizana i ilegalaca.

AKTIVNOST MORNARIČKOG VODA IZ BAOŠIĆA

Poslije aprilskog rata, u pripremama za ustanak, u Baošićima je formirana partijska ćelija u kojoj je bilo sedam članova, pretežno mladih ljudi. Osnovni zadaci su bili: prikupljanje oružja i municije, vojničke odjeće i obuće, sanitetskog materijala i osnivanje skojevskih i omladinskih organizacija. Već tada je dat poseban naglasak na korištenje mora u cilju što efikasnijeg budućeg partizanskog djelovanja. Posebna pažnja bila je posvećena radu skojevske organizacije, organizacije omladine, pionira i žena sve u funkciji organizovanijeg pružanja opštenarodnog otpora neprijatelju. Kada je osnovan Prvi gerilski odred, u vrijeme julskog ustanka, u njemu je bilo i nekoliko komunista sa područja Hercegnovske rivijere.⁷⁸

Još jednom je došlo, u septembru, do osnivanja manje gerilske jedinice koja je brzo rasformirana. Međutim, tada formirani Gerilski odred u Baošićima djelovao je do osnivanja Orjenskog bataljona u kojim se nalazila i Devesiljska četa. Ova jedinica obuhvatala je borce iz rejona Kumbora, Đenovića, Baošića, Bijele, Kamenara, Đurića i Kruševica. Komandir čete bio je Tomo Vujičić a komesar Jovo Dabović.

Tada je donesena jedna vrlo značajna odluka. U sastav Devesiljske čete ušao je i Mornarički vod, koji je kod osnivanja imao 17 članova, a sačinjavali su ga borci sa područja Hercegnovske rivijere.⁷⁹ Prema dostupnim podacima ovo je jedna od prvih regularnih partizanskih jedinica na Jadranu kojoj je isključivi zadatak bio djelovanje u akvatorijumu Zaliva a samo njegovo ime jasno daje

⁷⁷ Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane«.

⁷⁸ Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane«.

⁷⁹ Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane«.

do znanja o njegovom polju rada. Bila je to ilegalna organizacija narodnooslobodilačkog pokreta koja je djelovala na okupiranoj teritoriji. Njegov prvenstveni cilj je bio izvršavanje raznih zadataka u akvatorijumu HercegNovskog zaliva, i znatno rjeđe Tivatskog i Risanskog, a radio je posebno na obezbjeđivanju potrebnih količina municije, oružja i opreme za Orjenski bataljon kojemu je formacijski i pripadao. Vodnik je bio Ilija Ilić, poručnik bojnog broda bivše jugoslovenske vojske,⁸⁰ a vodni delegat Drago Pavlović, brodarski podoficir.⁸¹

Vod, iako ilegalna organizacija, osnovana na teritoriji okupatora, živio je vojničkim životom u specifičnim uslovima i izvršavao naročite zadatke koji su se bitno razlikovali, iako su bili u istoj funkciji, od onih ostalih jedinica bataljona. Članovi voda često su održavali sastanke na kojima je razgovarano o funkcionisanju sistema snabdijevanja i održavanja veza morskim putem, koje su od vajkada u Boki, zbog konfiguracije terena bile znatno kraće i brže od onih cestovnih. S obzirom na neprijateljske mjere bezbjednosti na putevima ove veze morem bile su i najsigurnije.⁸²

Samo u toku jedne akcije vod je doturio borcima Orjenskog bataljona oko 100 upaljača za torpeda i oko 200 litara alkohola za potrebe partizanskih bolnica u zaleđu HercegNovskog zaliva. Upaljači su korišteni za diverzije vršene od Uskoplja do Risna.⁸³

Pripadnici ovog voda, od kojih je najveći broj bio zaposlen u ustanovama okupatora, ili se profesionalno bavio ribarstvom, organizovali su, skupa sa drugim ilegalcima, snabdijevanje Orjenskog bataljona sa jednog šireg područja i imali stalan pregled šta se dešava na površini velikoj 60 kilometara kvadratnih. Stotine kilograma raznog materijala, koje su stizale čamcima i brodovima, bile bi istovarene na obalu u Bijeloj, Baošiću, Kumboru i Đenovićima a odatle su transportovane na oslobođenu teritoriju.

Mornarički vod vršio je i nadzor nad radionicom Orjenskog bataljona, koja se nalazila u Bijeloj, a vodio je računa o obavljanju nekih popravki u okupatorskim bazama kada to nije bilo moguće u ovoj radionici.

Vod je rasturao i razni propagandni materijal na području mjesta duž obale HercegNovskog zaliva, posebno među okupatorskim vojnicima što je imalo značajan propagandni efekat. Ovaj materijal je štampan na oslobođenoj teritoriji u Zlijebima, Kruševicama i Mokrinama. Bio je uspostavljen i kontakt sa jednim brojem italijanskih vojnika antifašistički nastrojenih od kojih je kasnije neke otkrila OVRA i predala vojnom sudu.⁸⁴ Za razne zadatke i manje diverzije korišteni su i dječaci.

⁸⁰ Poslije kapitulacije Italije pristupio četnicima.

⁸¹ Poginuo decembra 1941. prilikom prebacivanja radio stanice.

⁸² Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane«.

⁸³ Jovan Vasiljević: »Mornarica NOVJ«.

⁸⁴ Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane«.

Vod je bio politički vezan za partijsku organizaciju u Baošićima a organizaciono vojno za Devesiljsku četu Orjenskog bataljona.⁶⁵ Interesantno je da je bila uspostavljena i veza sa Korčulom. Koristeći jedrenjak brodoglasnika Botice sa ovog udaljenog ostrva dobijeno je nešto municije za Orjenski bataljon.

Po povlačenju bataljona neki borci su otišli u druge jedinice, dok je jedan broj pripadnika Mornaričkog voda, izdajstvom, uhapšen i osuđen na kazne dugogodišnje robjije ili čak na smrt.⁶⁶ Neki su poginuli vršeći svoje patriotske dužnosti. Oni članovi voda, koji nijesu otkriveni i uhapšeni, i u vrijeme odseke ustanka, vršili su diverzantske akcije od kojih je svakako prva po važnosti ona u Lepetanima kada je dignuta u vazduh Barutana.⁶⁷

Jedna od najsloženijih i najtežih akcija, koju su izveli članovi Mornaričkog voda skupa sa žiteljima ovog kraja, bila je odnošenje kompletne nove radio-stanice na oslobođenu teritoriju. Ona je bila toliko složena i komplikovana da je zahtijevala angažovanje velikog broja ljudi. Naime, u novembru 1941. godine poručnik Simić javio je Niku Baliću da je uspio sakriti jednu novu radio-stanicu i umjesto nje predati neku staru. O ovome je odmah bio obaviješten Štab Orjenskog bataljona koji je naredio da se ova što prije iznese na oslobođenu teritoriju. Zahvaljujući lukavstvu Nika Balića, fašisti su sami iznijeli radio-stanicu iz kruga okruženog žicom ne znajući što nose. Kasnije je ona odnesena na oslobođenu teritoriju. U akciji odnošenja je poginuo Drago Pavlović. Njega su ubili italijanski vojnici. Međutim, zadatak je ipak izvršen. Radio-stanica je predana Orjencima a kasnije je otišla u Nikšićki partizanski odred.⁶⁸

Dakle, Mornarički vod je praktično prestao da postoji, kao organizovana vojna jedinica, krajem maja 1942. godine, kada je došlo, iz nedovoljno razjašnjenih razloga, do rasformiranja Orjenskog bataljona. Kada je pao lašizam u Italiji, neki članovi Mornaričkog voda, logoraši na Mamuli, bili su organizatori uspješnog bjekstva iz ovog zloglasnog logora.

DIVERZANTSKE AKCIJE

Italijanski okupator je već prvih dana po dolasku uložio velike napore da posebno zaštititi svoje vitalne vojne i političke interese u užem regionu akvatorijuma Zaliva dovlačeći, za svaki slučaj, pojačanja posebno od vremena izbivanja ustanka. S druge strane, Partija je shvatila da borbu treba po svaku cijenu voditi i tamo gdje je neprijatelj najjači: u Zalivu i mjesima duž njega o čemu

⁶⁵ Podatak Dušana Cukovića.

⁶⁶ Dušan Cuković: »Baošićki ribari u NOR-u«.

⁶⁷ Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane«.

⁶⁸ Prema podacima Nika Balića.

je dosta razgovarano u Brezovom Dolu. Još prije izbijanja ustanka vršene su sitne diverzije kao što je oštećenje nekih osnovnih sredstava, posebno u Pomorskom arsenalu. Tako je radnik Ivan Kramžer onesposobio jedan broj torpeda kvareći uređaje koji automatski regulišu kurs i brzinu.⁸⁹

Ova aktivnost naročito se pojačavala od vremena osnivanja Orjenskog bataljona. Cilj je bio da se akcijama u oblasti Zaliva uspori efikasnost dještva neprijatelja prema slobodnoj teritoriji i da se ovaj oslabi tamo gdje se smatrao najjači. Italijanski izvještaji su ilustrativan primjer koliko su pažnju poklanjali da ovo spriječe. Tim akcijama oni su zabrinuti. Tako saznajemo da su »komunistički odmetnici oštetili stan predsjednika Obalice i prijetili mu smrću.«⁹⁰ »Noću 30. novembra porušena su tri stuba električnog voda na mjestu Sv. Nedelja u Bijeloj.«⁹¹ Italijani govore dalje o diverziji kojom je došlo do iskliznuća voza Zelenika — Pločice, zatim o obaranju telefonskih stubova između sela Kostajnice i Đurića, te o napadu na patrolu Karabinjerske stanice u Kamena-rima. Diverzije, ili napadi ustaničkih snaga vrše se u čitavom rejonu Zaliva.

Da ovakve akcije zaista zabrinjavaju Italijane govori jedan izvještaj prefektore iz Kotora upućen guverneru Dalmacije 15. februara 1942. godine, u kojem se kaže: »U ovakvoj situaciji razmatram cjelishodnost da, u vezi sa pravima, koje mi je odobrila vaša ekšelencija, radi primjene naredbe Dučea, vojnim vlastima povjerim odgovornost za javni poredak u onim opštinama u kojima se pritisak i inicijativa ustanika najviše osjećaju. Ovdje vojna akcija premašuje i ponekad apsorbuje policijske snage, i slestveno tome, postoje razlozi zbog kojih izgleda cjelishodno da se primjeni pomenuta naredba. Područje koje bi, s toga, trebalo uzeti u obzir moglo bi da bude ono između Grude i Orahovca.«⁹²

Izvršeni su i napadi na italijanske jedinice u Podbaošćima, Zelenici, Orahovcu, Vrtoglavu kod Risna, na obali Zaliva, o kojima italijanski okupator izvještava višu komandu po pravilu tražeći istovremeno pomoć jer vlada bojazan da bi se ustanici mogli spustiti sve do mora. Oni posebno govore o napadu na reflektore kod tvrđave »Španjola« u Herceg-Novom.⁹³

Da fašisti nemaju miru svjedoči i njihov izvještaj o napadu ustanika na Fabriku ribe u Bijeloj. U njemu se kaže da je grupa od 80 ustanika, naoružana puškama i ručnim bombama, sa kapama na kojima je bila sovjetska crvena zvijezda, ušla u Fabriku ribe i odnijela značajnu količinu razne hrane. Zanimljivo je istaći da

⁸⁹ Batrić Jovanović: »Crna Gora u NOR i socijalističkoj revoluciji».

⁹⁰ Zbornik dokumenata ... tom XIII, knjiga 1.

⁹¹ Zbornik dokumenata ... tom XIII, knjiga 1.

⁹² Arhiv Vojno-istorijskog instituta, reg. br. 33/6, k. 559.

⁹³ Zbornik dokumenata, tom XIII, knjiga 2.

jedna baterija Kraljevske mornarice, udaljena svega 500 metara od fabrike, nije primijetila ništa sumnjivo.⁹⁴

Međutim, pored ovih i drugih aktivnosti koje su vršili borci Orjenskog bataljona u akvatorijumu Zaliva dešavale su se i brojne diverzije ilegalaca — pozadinaca. One su bile kontinuirane od završetka aprilskog rata pa sve do kapitulacije fašističke Italije. Međutim, bez obzira što učesnici u njima nijesu bili u aktivnom sastavu Orjenskog bataljona interesantno je istaći da su se akcije obavljale na osnovu dogovora sa Štabom Orjenskog bataljona ili rukovodiocima ilegalnog rada na okupiranoj teritoriji koji su bili u vezi sa komandom bataljona. Ove akcije nijesu se odvijale, osim rijetkih izuzetaka, stihijski nego na osnovu ranije dogovorenih planova.⁹⁵ Istina, obim tih djejtava bio je različit i on je bio u direktnoj vezi sa stanjem u pozadini na oslobođenoj teritoriji. Intenzitet je jako splasnulo kada je došlo do rasformiranja Orjenskog bataljona. Tada su mnogi učesnici ilegalnih diverzantskih akcija na okupiranoj teritoriji bili uhapšeni. Ipak, one nijesu nikada prekinute. Za okupatora bokeljsko more nije nikada bilo mirno pa čak ni onda kada je u njemu vladao prividni mir.

Mi ćemo se ovdje zadržati na onim diverzijama, ili na pokušajima, koje su organizovane na okupiranoj teritoriji od diverzanata koji su ovdje živjeli i radili. Okupatoru je njima nanescna velika šteta, a da bi ih spriječio, morao je ovdje dovlučiti nova pojačanja i zaoštravati mjere bezbjednosti što je opet zahtijevalo novo ljudstvo i mnogo novih briga.

Još početkom ustanka Partija je istakla kao jedan od prvih zadataka dužnost vršenja diverzija na objektima u Boki kotorskoj. Među sabotazama, obavljenim u to vrijeme, po nalogu Mjesnog komiteta KPI Herceg-Noví, naročito efikasne bile su one u Artiljerijskom zavodu u Lepetanima. Tako je Andrija Svilanović,⁹⁶ borac Mornaričkog voda, prilikom punjenja čaura za topovske granate, skupa sa svojim drugovima, ubacivao, između kapisle i barutnog punjenja, izvjesnu količinu trotila. Kada su ove granate ispaljivane dolazilo je do pojačane eksplozije u topovskim cijevima i uništenja ne samo topova nego i njihovih posada. Na taj način došlo je do nesreća na topovima u Baošiću, brdu Sv. Đurd u Igalu i kod Svetog Roka u Lastvi. Kako je ova municija išla i u druge krajeve opravdano se može zaključiti da je i tamo moglo doći do sličnih diverzija.⁹⁷ Zbog ovoga je italijanska policija preduzela zamašnu istragu i pojačala mjere bezbjednosti.

Alojz Zirkkelbach, Slovenac, radnik u Električnoj centrali, čovjek koji je svojim »savjesnim radom« bio stekao »povjerenje«

⁹⁴ Zbornik dokumenata, tom XIII, knjiga 2.

⁹⁵ Dušan Čuković: »Baošićki ribari u NOR-u«.

⁹⁶ On je kasnije inicijator dizanja u vazduh Barutane u Verigama. Poslije diverzije uhapšen i strijeljan.

⁹⁷ Vido Cvjetković: »Podaci za istorijsku gradu«.

fašista kretao se zbog prirode posla svuda. To mu je omogućilo da iz kruga Zavoda odnosi razno oružje i municiju kao i ostali materijal. Međutim, Italijani su ovo doznali i otvorili istragu. Alojz je zato, na jednom sastanku u Opatovu, tražio da ode u partizane.⁹⁸ Tada mu je dat zadatak da napravi prvo neku diverziju što je ovaj i prihvatio. Alojz je, po naredenju komande, jednom mjesečno, vršio pregled električnih instalacija. To je uradio i 16. marta 1942. godine. Tom prilikom je tako premostio električne kablove da je stražar, koji je ujutro sirenom pozivao radnike na posao, prouzrokovao kratki spoj. Došlo je do požara. Zapalila se nafta i vatra se brzo prenijela na cijelu Električnu centralu u Lepetanima. Šteta je bila velika, tim prije što je zbog ovoga došlo do prekida rada u objektima koje je opsluživala.⁹⁹ Zirkkelbach je poslije ove sabotaže otišao u partizane.¹⁰⁰

Za borce Orjenskog bataljona najveći problem je bila krstarica »Bari« koja je vatrom svojih topova onemogućavala bilo kakvu aktivnost većih razmjera u svom vidnom krugu na daljini dometa svojih teških topova. Prirodno je, stoga, što je osnovna preokupacija Staba bataljona bila kako je uništiti.¹⁰¹

Kada je krstarica bila na remontu u Pomorskom arsenalu u Tivtu, Nikola Đurković prenio je zadatak ilegalcima da je pokušaju oštetiti. Prilikom popravke uređaja za korekturu vatre odlučeno je da se brod bar izvjesno vrijeme onespособi za aktivnost. Trojica radnika stručnjaka, Aleksandar Todorović, Simo Cvjetković i Bogdan Šerović, konstatovali su da tablu treba demontirati jer se na brodu ne može popraviti. Kada je ovo urađeno, ona je slomljena tako da je krstarica morala oko mjesec dana na drugačiji način da vrši korekturu vatre što je smanjivalo efikasnost njenog gađanja.

Kada su krtoljski ilegalci bili na razgovorima u Stabu Orjenskog bataljona, dobili su zadatak da pokušaju oštetiti krstaricu »Bari« koja je tada bila u Pomorskom arsenalu u Tivtu.¹⁰² Bilo je to u januaru 1942. godine. Tada je u sklopu dogovora o prebacivanju Orjenskog bataljona, radi vršenja akcija vojne prirode na poluostrvu Luštici, utvrđeno da se pokuša oštetiti krstarica »Bari«. Odozgo je donesen materijal za izradu primitivne magnetske mine težine oko 100 kilograma. Mina je trebalo da se čamcem dovede na daljinu 300 metara od krstarice a zatim da se potiskivanjem plivača približi na udaljenost 100 metara odakle bi je privukli magneti.

⁹⁸ Tada umalo nije strijeljan jer su neki mislili da je neprijateljski agent.

⁹⁹ Drago Ivanović: »Podvig Alojza Zirkkelbacha«.

¹⁰⁰ On se poslije bjekstva iz zarobljeništva borio u redovima slovenačkih partizana.

¹⁰¹ U raznim sjećanjima govori se o NJENOM UNISTENJU, međutim, ona se mogla, u akcijama koje su preduzimane, samo oštetiti.

¹⁰² Vido Cvjetković: »Sjećanja na ratne dane«.

Ona bi se potom udarom o bok krstarice aktivirala. Dok je priprema ove zamašne akcije bila u toku, krstarica je otplovila u Risanski zaliv i stacionirala se u blizini naselja Lipci.¹⁰³

Još jednom, kada je krstarica »Bari« bila na remontu u Pomorskom arsenalu, organizovana je akcija njenog oštećenja u dogovoru sa partijskom organizacijom Tivta, odnosno Mjesnim komitetom KPJ Kotor. U međuvremenu Italijani su izvršili hapšenje 24 radnika u Arsenalu te je na taj način bilo prekinuto izvršenje ovog posla.¹⁰⁴ Ostalo je nerasvijetljeno da li je ovo hapšenje slučajno izvedeno baš u to vrijeme ili je došlo do provala. Ipak, da se zaključiti da posao nije bio otkriven jer se u istrazi nije insistiralo na tome ko je trebao da učestvuje u diverziji.

Krstarica »Bari« je mijenjala svoje vezove i sidrište. Pa ipak se nije odustalo od pokušaja njenog oštećenja. Tako su borci Mornaričkog voda, prilikom boravka na oslobođenoj teritoriji, predložili Štabu Orjenskog bataljona da oni pokušaju oštetiti krstaricu »Bari«. Kada je ovo prihvaćeno, odmah se pristupilo pripremnim poslovima. Aleksandar Todorović je počeo da pravi upaljač. Prototip je bio čak i ispitan.¹⁰⁵ I ovdje je bila osnovna zamisao da se mina aktivira udarom o bok broda. Na ovom zadatku još su radili Bogdan Šerović, Simo Cvjetković i Vlado Fućek.¹⁰⁶ Bili su sakupljeni svi potrebni podaci o krstarici što svjedoči da se poslu prišlo studiozno i da su se njega prihvatili stručni ljudi. U razradi zadatka Stevu Mariću, borcu Mornaričkog voda, dat je zadatak da sa Pristana, na području Luštice¹⁰⁷ »ukrade« minu i da je dotegli okupatorskim čamcem, na kojem je on bio član posade, na određenu poziciju. Njegov zadatak je bio, da pomoću utega postavi minu na određenu dubinu koja odgovara gazu krstarice, koji je bio 4,1 metar. U završnoj akciji trebalo je minu pomoću konopa dovesti u blizinu broda gdje bi se aktivirala udarom o bok broda.¹⁰⁸

Krstarica je, opet, dok su trajale pripreme promijenila vez i došla u HercegNovski zaliv. Usidrila se u blizini Herceg-Novog. Kasnije je došlo do hapšenja mnogih učesnika u ovoj akciji, te se vjerovalo da je neko otkrio neprijatelju ove namjere. Međutim, zatvorenici nijesu bili saslušavani na okolnost pokušaja diverzije na krstarici »Bari«.¹⁰⁹

Poslije rasformiranja Orjenskog bataljona, u uslovima stroge ilegalnosti, da bi se podigao moral u narodu i demantovale tvrdnje neprijatelja o potpunom uništenju narodnooslobodilačkog pokre-

¹⁰³ Grupa autora: »Podaci za istoriju NOP-a na području Krtola«.

¹⁰⁴ Grupa autora: »Podaci za istoriju NOP-a na području Krtola«.

¹⁰⁵ Aleksandar Todorović: »Sjećanja na pokušaj oštećenja »Bari«.«

¹⁰⁶ Jovan Vasiljević: »Mornarica NOVJ«.

¹⁰⁷ Ovu minu je trebalo dotegnuti iz Pristana a ne Kumbora kako se ističe u nekim izvorima.

¹⁰⁸ Vido Cvjetković: »Prilog za istorijsku građu«.

¹⁰⁹ Podatak Steva Marića.

ta Ilija Kišić, na osnovu direktive Nikole Đurkovića stupio je u vezu sa Andrijom Svilanovićem, ranije borcem Mornaričkog voda, a tada radnikom Pirotehničkog zavoda u Opatovu da se izvrši neka veća diverzija. Tada je dogovoreno da se dignu u vazduh Barutana u Verigama gdje je bilo najmanje 1.500 tona eksploziva. Andrija nije mogao sve da obavi sam već je tražio pomoć od Bogdana Radulovića, Marka Lukšića i Mata Nikolića. Kada je sve bilo pripremljeno, 8. jula 1942. godine, u otvor za ventilaciju ubačena je paklena mašina sa zakašnjelim paljenjem. Oko 19 sati došlo je do strahovite eksplozije. One su edjekivale i sljedeća dva dana. Na taj način je čitavo skladište bilo uništeno. Učesnici akcije su bili otkriveni i strijeljani na mjestu gdje je nekada bila Barutana.

U nekoliko zvaničnih izvještaja Druge armije govori se o ovoj diverziji. Tako se na jednom mjestu konstatuje da je na rtu Verige eksplodirala barutana Kraljevske mornarice i da se smatra da je diverzija namjerno izazvana. Na drugom mjestu stoji da je prilikom eksplozije uništeno 3 do 5 čamaca i oštećeno 100 metara puta Kotor — Tivat i da nije bilo drugih šteta. Kaže se da je uhapšeno osam sumnjivih lica. Kasnije se izvještava o izvršavanju smrtno kazne nad učesnicima diverzije.¹¹⁰

BJEKSTVO LOGORAŠA SA MAMULE

Od marta 1942. godine Prevlaka i ostrvo Mamula bili su poznati italijanski logori u kojima je bilo više stotina zatvorenika. Oni su se napunili poslije rasformiranja Orjenskog bataljona i odseke ustanka u ovom kraju.¹¹¹

Kada se u logoru Mamula saznalo da je kapitulacija Italije stvar dana, među zatvorenicima počele su pripreme za bjekstvo sa ovog ostrva prije nego stignu Nijemci.

Jednog dana logoraši su zapazili neobičajnu živost i veselje među italijanskim vojnicima. Uskoro su saznali da je Italija kapitulirala. Ipak, obezbjeđenje nije htjelo logoraše pustiti kućama. Da su dojučerašnji saveznici na »ratnoj nozi«, svjedočio je artiljerijski dvoboj između Nijemaca na Oštroj Kobilj i Italijana koji su bili na Arzi i Luštici. Granate su prelijetale preko Mamule i glava logoraša. Predstavnici logoraša tražili su od komandanta logora da ih pusti kući, što je ovaj odbio pravdajući se da to ne smije uraditi bez naređenja. Onda je preduzeta akcija da se Branko Vranković, kao vrstan plivač, prebaci od Mamule do Luštice i da tamo uhvati vezu kako bi se spoljnom akcijom spasili logoraši. Međutim, ni ova zamisao nije realizovana iz objektivnih razloga.

¹¹⁰ Zbornik dokumenata ..., tom XIII, knjiga 2.

¹¹¹ Govorice o samo o organizaciji bjekstva.

Narednog dana, kada je, po uobičajenom redu vožnje, na ostrvo pristao jedrenjak »Hvala Bogu«, vlasništvo Botice, nastao je pravi juriš na ovaj brod. Bili su razoružani italijanski vojnici i jedrenjak su praktično preuzeli logoraši. Ranije je utvrđen redoslijed evakuacije: prvo su se trebali prebacivati logoraši sa lijeve strane logora a potom, u narednoj vožnji, oni sa desne. Bilo je odlučeno da se krene ka Luštici, jer su tamo bili još Italijani, a postojala je i bolja mogućnost brzog i bezbjednog prebacivanja u razne dijelove Boke kotorske.

Počela je evakuacija. Brod sa ukrcanim logorašima isplovio je prema cilju. Kada su bili na domaku uvale Dobreča, Nijemci su ga primijetili i na njega otvorili vatru. U tom trenutku na brodu je došlo do panike koju su dobrim dijelom prouzrokovali italijanski vojnici skačući u more. Njihov primjer slijedili su i neki bjegunci. Ipak, rukovodstvu akcije je pošlo za rukom da nasukaju brod i da na kopnu iskrcaju oko 300 logoraša.

Na Luštici je zatim, uz pomoć mještana, uslijedila akcija razoružavanja italijanskih posada koje nijesu pružale nikakav otpor. Svi logoraši, prebačeni u prvoj turi, kada je brod bio pretovaren, organizovali su se da u slučaju potrebe, sa vrlo skromnim naoružanjem, pruže otpor neprijatelju. Istovremeno su preduzete mjere da se obezbijedi veza sa ilegalcima sa Hercegnovske rivijere radi daljeg prebacivanja morem zatvorenika sa Mamule.¹¹²

Iako je trebalo žuriti sa evakuacijom preostalih zatočenika, odlučeno je da se ovaj posao obavi tek noću jer je postojao opravdan strah da će Nijemci danju pronaći brod i uništiti ga vatrom topova. Da se ne bi eventualno otkrio položaj jedrenjaka, na osnovu zvuka ili varnica, prethodno je auspuh prekriven vrećama. Tako je brod neprimijećen stigao na Mamulu. Za svaki slučaj straža je zatvorena, a na suprotnu stranu ostrva je postavljeno obezbjeđenje jer se pretpostavljalo da bi Nijemci sa te strane mogli, eventualno, izvršiti desant na Mamulu. Preostali logoraši su se ukrcali i krenuli ka mjestu opredjeljenja. Sa njima su evakuisani i italijanski vojnici a prenesena je i određena količina hrane.

Kada su se zatočenici okupili, na poluostrvu Luštici, trebalo se što prije udaljiti sa ugroženog područja kojega su svakog trenutka mogli zauzeti Nijemci. Jedan broj zatvorenika pošao je poluostrvom Luštica prema Krtolima i dalje ka Grblju. Najveći broj logoraša krenuo je preko Obostnika do Pristana, odnosno Rosa, gdje su čekali na vezu koja ih je trebala prebaciti na Hercegnovske rivijeru. Uskoro je stigao brod »Sveti Ante«, ukrcao jedan broj bjegunaca i odveo do naselja Zmijice u Zelenici. Jedan broj zatvorenika se sa ribarskim čamcima takođe prebacio na drugu obalu.¹¹³

¹¹² Vido Cvjetković: »Prilozi za istorijsku građu«.

¹¹³ Vido Cvjetković: »Prilozi za istorijsku građu«.

Tako su logoraši sa Mamule uspjeli da se spase zahvaljujući skoro isključivo vlastitom aktivnošću, koristeći pogodan trenutak i izrazitu pasivnost obezbjedenja. Mnogi od njih su odmah otišli u partizanske jedinice i nastavili borbu. Bilo je među njima dosta iskusnih boraca koji su dobrodošli jedinicama koje su se ovdje formirale neposredno poslije kapitulacije Italije.

MEĐUSOBNA POVEZANOST DJEJSTAVA U ZALIVU I NA SLOBODNOJ TERITORIJI

Aktivnost na moru za vrijeme italijanske okupacije bila je u uskoj vezi sa odvijanjem partizanskih djestava na ovom području. Kada je došlo do rasplamsavanja ustanka u ovom kraju, od novembra 1941. godine do kraja maja 1942. godine, i akcije na moru i partizanska djestva protiv pomorskih baza, bila su češća i kvalitetnije organizovana.

Istina, partizanska djelatnost u Hercegnovskom i Risanskom zalivu, koji su bili u nadležnosti Orjenskog bataljona, zaostajala je za borbama koje su se vodile u zaleđu Hercegnovske rivijere i dalje. Ovo je i logično kada se zna da su se akcije u akvatorijumu Zaliva odvijale u specifičnom ambijentu koji je zahtijevao veći broj plovnih sredstava i pripremanje posebne taktike djestva. Osnovni cilj je bio da se djelovanjem na moru pruži što veća pomoć jedinicama u zaleđu.

Raduje saznanje da rukovodstvo Partije i Ratni komitet nijesu imali dilema o tome da li koristiti Zaliv za djestva ili ne i da li se on, u uslovima izuzetno velike nadmoćnosti okupatora, uopšte može koristiti. Dok su u nekim primorskim krajevima, gdje nije bila ovolika koncentracija snaga, raspravljalo o tome može li se djelovati na moru u uslovima nesrazmjerno velike prevlasti okupatora, posebno u akvatorijumima koje je neprijatelj mogao relativno lako kontrolisati, u Boki te rasprave nijesu bile prisutne. Još prije ustanka ispravno je zaključeno da se ustaničke akcije trebaju organizovati i na području Bokokotorskog zaliva, istina, na poseban način, zbog specifičnosti uslova i ambijenta.

Treba istaći činjenicu da je došlo do spontanog organizovanja naroda, još prije nego što su razrađene osnovne koncepcije djestva na moru, kako da se pruži što efikasniji otpor neprijatelju na području Zaliva. Baošički ribari su još u maju, istina neformalno, osnovali svoju jedinicu,¹¹⁴ sa ciljem da djeluju na moru, preraslu u novembru u Mornarički vod¹¹⁵ koji je uspješno izvršio brojne zadatke na moru a ponašanje članova ovog voda, sa izuzetkom jednog borca, bilo je primjer kako se valja držati pred klasnim i narodnim

¹¹⁴ Vido Cvjetković: «Prilozi za istorijsku građu».

¹¹⁵ Negdje se zove i odred.

neprijateljem. Mornarički vod je u provalama bio desetkovan a oni koji su ostali živi, po kapitulaciji Italije, ponovo su se našli u partizanskim redovima često na starim zadacima.

O opredijeljenosti žitelja ovoga kraja govori podatak da su ribari sa područja Hercegnovske rivijere 5 odsto ulovljene ribe davali za ishranu boraca Orjenskog bataljona. Stanovnici su je pripremali i ilegalnim kanalima, kroz mrežu straža, odnosili borcima na položaj.¹¹⁶

Nužno je nešto više reći o političkom aspektu akcija u akvatorijumu Zaliva. Kada su ovdje stigli, fašisti su svoje pravo na ovaj kraj, objašnjavali činjenicom da je ovo nekada bio dio Rimskog Carstva i Mletačke Republike, a prvi izvještaji okupatora su govorili da je narod ovoga kraja »oduševljeno prihvatio donosiocce slobode«. Zbog ovoga su partizanska dještva u ovom kraju, posebno u akvatorijumu Zaliva, gdje su okupatori imali brojčanu prednost i mnoge poznate ratne baze, imala, u političkom smislu, veliki značaj u sklopu opšte borbe protiv asimilatorskih ambicija fašističkih porobljivača. Što je vrijeme više promicalo italijanski izvještaji su govorili o sve većim neprilikama koje su im pravili žitelji ovog kraja. Onda su »okrenuli list«. Izvršne vlasti pravile su prave presije da im se daju šira ovlaštenja i da se uvedu vanredni vojni sudovi kako bi se obračunali sa nosiocima »terorizma«. Uslijedila su masovna hapšenja, strijeljanja i paljenja čitavih sela kao i uništavanje mukom stečenih materijalnih dobara.

Iako su, tokom rata, organizovane stotine prebacivanja preko mora, za koje su znale hiljade žitelja, u niti jednom slučaju nije došlo do provala niti jednog kanala. Ovo je lijep primjer koji govori kakva je snaga narod kada se organizuje da pruži masovan otpor agresoru. Mnogi oblici organizovanja dještava i uopšte djelovanja bili su, i bez razrađenih teoretskih postavki, koncipirani na način kako je sada postavljeno djelovanje pomorske komponente u opštenarodnom ratu u uslovima privremeno zaposjednute teritorije od strane okupatora.

Ipak, ovo se nije dešavalo slučajno niti je to bio proizvod djelovanja u jednom trenutku. Osnov iz kojega su iznikla dještva u akvatorijumu Zaliva bio je: narod sa bogatom tradicijom djelovanja protiv zavojevača i sa već izgrađenom klasnom svijesću i njihovim malim čamcima koji su stizali od Krtola do Njivica. Za ove akcije nije trebalo imati samo hrabrost nego i posjedovati odgovarajući stepen pomoračkog znanja i iskustva. Sve ove komponente stekle su se u ljudima koji su živjeli duž zaliva. Uz ovo srećna je okolnost što su Mjesni komitet KPJ Herceg-Novi i Štab Orjenskog bataljona shvatili, u prvom trenutku, značaj djelovanja na moru iako je u ovome bilo nesnalazjenja kod višeg partijskog rukovodstva posebno u prvoj fazi ustanka. Zanimljivo je istaći da su ove aktivnosti bile

¹¹⁶ Dušan Čuković: »Baošički ribari u NOR-u«.

daleko razvijenije u onom dijelu Bokokotorskog zaliva u nadležnosti Orjenskog bataljona. Zašto je tako bilo moglo bi se odgovoriti tek na osnovu jedne temeljne analize.

U uspješno izvršenim zadacima važno je istaći mobilizatorску ulogu Komunističke partije koja je razvijala borbenu nastrojenost naroda da iskoristi ne samo prirodne uslove djelovanja nego i da prinese najveće žrtve za konačno oslobođenje. Zasluga je Komunističke partije što je uspješno iskoristila potencijalne mogućnosti i aktivirala probuđenu narodnu energiju za ostvarivanje zajedničkog cilja.

Za borbe na moru Partija nije propisivala ili preporučivala posebne oblike djelovanja. Oni su se u Boki kotorskoj spontano rađali iz pomorske tradicije, prirodnih uslova, zanatske vještine pomoraca ribara i odnosa snaga. Istovremeno partizanska iskustva, u mjestima duž Bokokotorskog zaliva, sa ljudima iz tih sredina, pokazali su visok stepen razumijevanja za oblike partizanskog ratovanja na moru. Pronašli su forme djelovanja čiju je ispravnost potvrdio dalji tok događaja. Tokom rata sticala su se nova saznanja i iskustva i odmah primjenjivala u praksi.

Opšta kriza ustanka u Crnoj Gori odrazila se i na djelovanje Orjenskog bataljona. Zbog neblagovremenog dostavljanja direktiva ova jedinica počela je povlačenje za Hercegovinu sa zakašnjenjem.¹¹⁷ O tome da li ju je trebalo rasformirati i time velik broj boraca ostaviti na milost i nemilost okupatoru i da li su postojali realni izgledi da se ona probije postoje oprečna mišljenja.

Sa prestankom aktivnosti Orjenskog bataljona djelovanje na moru je osjetno smanjeno kada je došlo do hapšenja mnogih kadrova koji su organizovali različite forme aktivnosti na moru ili su lično izvršavali zadatke.

Zbog nepotpunosti izvora, i nužnosti da se u radu, pored navođenja nekih pisanih dokumenata, koriste i sjećanja učesnika tih događaja, očito je da ovaj rad ne odražava cjelokupnu aktivnost djelovanja partizanskih jedinica u Zalivu za vrijeme italijanske okupacije.

Po prirodi posla mnoge akcije su se odvijale, uz sva pravila konspirativnosti, što znači da nijesu postojali pravi pisani izvori, zato se nije moglo «ući u trag» svim akcijama ovdje organizovanim. Ovo je i razlog što se ne može doći i do zajedničkih zbirnih podataka koji bi bili korisni kao iskustvo za sadašnje postavke djelovanja opštenarodne odbrane u vodama Zaliva. U svakom slučaju, činjenica je da su dještva na moru u Boki slabila okupatorsku snagu ne samo u vojnim akcijama već i šire jer su sabotaže, diverzije i ostale forme djelovanja doprinijele smanjivanju efikasnosti djelovanja okupatora u drugim rejonima.

¹¹⁷ O tome da li je trebalo rasformirati ovu jedinicu mišljenja su različita.

Kapitulacijom Italije završena je jedna etapa partizanskog djelovanja na moru u Zalivu po mnogo čemu originalna, vrlo bogata raznim sadržajima i istovremeno je otpočela nova aktivnost koja, u vrijeme njemačke okupacije, ima nove karakteristike i odvija se u znatno izmijenjenim uslovima do kojih je došlo s obzirom na nepovoljnu situaciju na svim njemačkim ratištima.¹¹⁸

¹¹⁸ Molio bih one koji raspolažu nekom gradom ili sjećanjima ili imaju primjedbi na tekst da mi pišu na adresu: Tomislav Grgurević, 81330 Kotor, Dobrota, radi unošenja novih podataka i eventualnih ispravki.

Summary

PARTISAN NAVAL ACTIONS IN THE BAY OF KOTOR **(the territory of the Local Committee of Herceg-Novi)** **DURING ITALIAN OCCUPATION**

Tomislav GRGUREVIĆ

As soon as they came to the Bay, on 17th April 1941, the Italian occupying forces took all possible measures to Italianize the region. The annexation of the Bay of Kotor arose protests among the native population of the region. There were numerous actions of those who did not want to accept that position. People led by the Communist Party, were preparing the uprising. Weapons, ammunition and various equipment were taken from naval bases. They were kept at safe places.

During the preparation of the uprising the Local Committee of Kotor was split into two parts forming the Committee of Herceg-Novi. Particular attention was paid to the preparation of the activities on the sea.

When the uprising broke out, on the meeting at Brezov Dol it was decided that the future actions should be mainly in the sea region of the Bay though the enemy controlled it very well. Particular actions on the sea were planned on that occasion. Corresponding connections were made, the activity of the Party members increased among the fishermen and workers at naval bases, ways of cooperation with the hinterland were prepared. There was also talk on the possibility of causing diversion.

After the uprising had begun many Italian naval units arrived to fight the rebels in particular in the area of Budva.

The naval actions in the Bay of Kotor, specially in the area of the Local Committee of CPY of Herceg-Novi increased after the Orjen Partisan Battalion had been organized. It contained within the Devesilje Unit a platoon from Baošić, one of the first regular naval units among the partisans.

In the course of the actions of the Orjen Battalion the headquarters and the Local Committee paid special attention to the naval units using the sea routes to supply the units in the hinterland with weapons, ammunition and various equipment. The following ways were applied: transport by fishing and other smaller boats, regular line boats and ships, cargo boats and even enemy vessels. Very important link between Krtoli in Iivat Bay was made, providing help for the Orjen partisans.

It was also the time of many diversions: the most important of them were at Opatovo and Barutana (powder magazine) and then those in the Naval Arsenal and several other places.

The waterways of the Bay were used for the transport of the members of the underground and taking the members of the Party to report at Orjen Battalion. None of these connections were discovered during Italian occupation.

When the activity in the hinterland decreased and the Orjen Battalion was dispersed, the actions on the sea grew fewer and some of the members were put in prison. Some of them were sentenced to death and the others to long terms of imprisonment.

Yet, the activity never came to a real end. After the capitulation of Italy it kept developing in new conditions. Resistance movement continued to the liberation of the Bay of Kotor in 1944.